

Η θέληση του λαού: Σημειώσεις για ένα διαλεκτικό βολонταρισμό*

του Peter Hallward

Με τη 'θέληση του λαού' εννοώ μια συνειδητή, χειραφετική και περιεκτική διαδικασία συλλογικού αυτο-προσδιορισμού. Όπως και μ' οποιοδήποτε είδος θέλησης, η άσκηση της είναι εκούσια κι αυτόνομη κι αποτελεί ένα ζήτημα της ελευθερίας επιλογών. Όπως και μ' οποιαδήποτε μορφή συλλογικής δράσης, προϋποθέτει ότι διάφορα άτομα συναθροίζονται κι οργανώνονται. Πρόσφατα παραδείγματα του είδους της λαϊκής θέλησης, που έχω στο μυαλό μου, περιλαμβάνουν την αποφασιστικότητα, που διαμορφώθηκε με τη συνάθροιση λαϊκών δυνάμεων από το Ενωμένο Δημοκρατικό Μέτωπο της Νότιας Αφρικής για την ανατροπή του καθεστώτος του απαρτχάιντ και των διακρίσεων πάνω στην κουλτούρα και τη φυλή ή την κινητοποίηση του κόμματος Λαβάλας στην Αϊτή για την αντιμετώπιση ενός καθεστώτος απαρτχάιντ βασισμένου στα προνόμια και τις κοινωνικές τάξεις. Καθώς η δομή μιας ιδιαίτερης κατάστασης διέπεται από συγκεκριμένους περιορισμούς στρατηγικών σκοπιμοτήτων, οι κινητοποιήσεις αυτές θέτουν σε δοκιμασία την αλήθεια, που εκφράζεται από μια παλιά στερεότυπη φράση, 'όπου υπάρχει θέληση, υπάρχει κι ο τρόπος, ο δρόμος.' Ή, τροποποιώντας τη λιγότερο κοινότυπη φράση του Αντόνιο Ματσάντο, που έγινε απόφθεγμα του Πάουλο Φρέιρε, προϋποθέτουν ότι 'δεν υπάρχει κανένας τρόπος, δρόμος, εμείς κάνουμε το δρόμο περπατώντας πάνω του.'¹

Το να πούμε ότι κάνουμε το δρόμο περπατώντας πάνω του σημαίνει ότι αντιστεκόμαστε απέναντι στη δύναμη του ιστορικού, του πολιτιστικού ή του κοινωνικο-οικονομικού εδάφους να προσδιορίζει το δρόμο μας. Σημαίνει ότι επιμένουμε πώς, σε μια χειραφετική πολιτική περίοδο, το 'καθοριστικό από την πρώτη στιγμή' στοιχείο είναι η θέληση του λαού να προδιαγράφει, πάνω στο έδαφος, που αντιμετωπίζει, την πορεία της δικής του ιστορίας. Σημαίνει ότι, σε σχέση με την πολυπλοκότητα του εδάφους και των μορφών γνώσης κι εξουσίας, που κυριαρχούν στη συμπεριφορά και την αναγκάζουν να 'προσαρμοσθεί,' πριμοδοτούμε την αποφασιστική θέληση του λαού να παίρνει και να κρατά το ρόλο του σαν, ταυτόχρονα, ο 'συγγραφέας κι ο ηθοποιός του δικού του δράματος.'²

* Το άρθρο αυτό αποτελεί μια προκαταρκτική ανασκόπηση ενός τρέχοντος πρότζεκτ. Τμήματα του παρουσιαζόμενου εδώ υλικού έχουν προηγουμένως συζητηθεί σε διαλέξεις στα Πανεπιστήμια του York (Οκτώβριος 2006), του Nottingham (Φεβρουάριος 2007), του Cornell (Απρίλιος 2007), της California στο Irvine (Νοέμβριος 2007), του Kent (Μάρτιος 2008) και του Λονδίνου (Μάρτιος 2009). Είμαι υπόχρεος, για τα λεπτομερή τους σχόλια σε μια πρώτη μορφή της εργασίας μου, στους Bruno Bosteels, Alberto Toscano, Adrian Johnston, Peter Kapos, Christian Kerslake, Nathan Brown, Tracy McNulty, Frank Ruda, Alex Williams και Richard Pithouse.

¹ Antonio Machado, 'Proverbios y Cantares – XXIX,' 1912, στο *Selected Poems of Antonio Machado*, μετάφρ. Betty Jean Craige, Louisiana State University Press, Baton Rouge, 1978.

² Karl Marx, *The Poverty of Philosophy* (1847), Foreign Languages Press, Πεκίνο, 1966, σελ. 109. Επίσης Peter Hallward, 'What's the Point: First Notes Towards a Philosophy of Determination,' στο Rachel Moffat and Eugene de Klerk, επιμ. *Material Worlds*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2007, σελ. 148–58.

Όμως, το να πούμε ότι φτιάχνουμε το δρόμο μας περπατώντας πάνω του δεν σημαίνει ότι ισχυριζόμαστε πως ανακαλύπτουμε το έδαφος, που διασχίζουμε. Δεν σημαίνει ότι η θέληση δημιουργεί τον εαυτό της και τις συνθήκες της ύπαρξής της, έτσι, εντελώς στα ξαφνικά κι από το μηδέν (*ex nihilo*). Δεν σημαίνει ότι προϋποθέτουμε πως η ‘πραγματική κίνηση, που καταργεί την υπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων,’ προχωρεί μέσα σ’ ένα κενό ή απροσδιόριστο χώρο. Δεν σημαίνει ότι παραβλέπουμε τα εμπόδια ή τις ευκαιρίες, που χαρακτηρίζουν ένα ιδιαίτερο χώρο, ή ότι αρνούμαστε τη δύναμη, που αυτά έχουν, για να επηρεάζουν τη διαμόρφωση του δρόμου. Αντίθετα, σημαίνει ότι θυμούμαστε, από τον Σαρτρ, πως τα εμπόδια εμφανίζονται σαν τέτοια κάτω από το φως μιας προσπάθειας να τα ξεπεράσει. Θυμούμαστε, από τον Μαρξ, ότι φτιάχνουμε τη δική μας ιστορία, χωρίς να έχουμε επιλέξει τις συνθήκες της κατασκευής της. Σημαίνει ότι αντιλαμβανόμαστε το χώρο και το δρόμο μέσω μιας διαλεκτικής, η οποία, στη σύνδεση που κάνει μεταξύ των αντικειμενικών και των υποκειμενικών μορφών των προσδιορισμών, στέκεται προσανατολισμένη κάτω από την πρωτιά των δεύτερων.

Η επικύρωση μιας τέτοιας σχεσιακής πρωτιάς εμπνέει αυτό που θα μπορούσε να ονομασθεί ‘διαλεκτικός βολонταρισμός.’ Ο διαλεκτικός βολонταριστής θεωρεί ότι ο συλλογικός αυτο-προσδιορισμός –πέρα από μια αποτίμηση του ο,τιδήποτε είναι φαινομενικά εφικτό ή πρόσφορο– αποτελεί τη ζωογόνο αρχή της πολιτικής δράσης. Οι διαλεκτικοί βολонταριστές έχουν εμπιστοσύνη στη βούληση του λαού στο βαθμό που μπορούν να συλλογίζονται τον κάθε όρο μέσω του άλλου: τη ‘βούληση’ μέσω της συνέλευσης, της διαβούλευσης και του προσδιορισμού και το ‘λαό’ μέσω της ύπαρξης μιας συλλογικής ελεύθερης βούλησης.

I

Ο ερχομός της λαϊκής βούλησης ως πρωταγωνιστή στο πάλκο της πολιτικής κατά τη διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα αποτέλεσε από μόνος του μια επαναστατική εξέλιξη, η οποία είχε βιωθεί σαν τέτοια από τον ίδιο το λαό. Η διατράνωση της ορθολογικής και συλλογικής βούλησης του λαού σαν πηγή της πολιτικής κυριαρχίας κι εξουσίας ισοδυναμούσε με την απόρριψη κάποιων εναλλακτικών συλλήψεων της πολιτικής, που προέτασσαν είτε τον αμοιβαίο αποκλεισμό της κοινωνίας και της βούλησης (πολιτικές προσδιορισμένες από φυσικές, ιστορικές ή οικονομικές αναγκαιότητες) ή την πρωτοκαθεδρία ενός άλλου είδους βούλησης (τη βούληση του Θεού ή των επί της γης αντιπροσώπων του Θεού ή κάτι του ημι-κοσμικά ισοδύναμου: τη βούληση μιας ελίτ, που δικαιούται να κυβερνά με βάση τα αποθησαυρισμένα προνόμιά της και τα χαρακτηριστικά της).

Αν η Γαλλική κι η Αϊτιανή επανάσταση στο τέλος του δέκατου όγδοου αιώνα παραμένουν δυο από τα πλέον σημαντικά πολιτικά συμβάντα της σύγχρονης εποχής, δεν είναι γιατί είχαν επικυρώσει το φιλελευθερισμό και τις ελευθερίες, κάτι που τόσο εύκολα (και μεροληπτικά) υπενθυμίζεται σήμερα. Αυτό που ήταν και παραμένει επαναστατικό για τη Γαλλία των ετών 1789-94 και την Αϊτή των ετών 1791-1803 είναι η άμεση κινητοποίηση του λαού για τη διεκδίκηση εκείνων των καθολικών δικαιωμάτων κι ελευθεριών, μέσα από μια άμεση σύγκρουση με τα πιο ισχυρά και κατεστημένα

συμφέροντα της τότε εποχής.³ Η κατάληψη της Βαστίλης, η πορεία προς τις Βερσαλλίες, η επίθεση στις Tuileries, οι Σφαγές του Σεπτεμβρίου, η εκδίωξη των Girondins, οι αναρίθμητες συγκρούσεις με τους ‘εχθρούς του λαού’ μέσα σ’ όλη τη χώρα: αυτές ήταν οι εσκεμμένες παρεμβάσεις, οι οποίες καθόρισαν αφενός την τροχιά της Γαλλικής Επανάστασης κι αφετέρου το τεράστιο κύμα της αντεπαναστατικής δράσης, που αυτή προκάλεσε. Οι Αϊτιανοί επαναστάτες προχώρησαν ένα βήμα παραπέρα κι επέβαλαν, για πρώτη φορά, την άμεση και χωρίς όρους εφαρμογή της αρχής, που ενέπνεε ολόκληρο το ριζοσπαστικό διαφωτισμό: την επικύρωση των φυσικών, αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων.⁴ Από τότε, τρέχουν, με διάφορους τρόπους σε διάφορα μέρη, οι καμπάνιες της επανειρήνευσης των ανθρώπων.

Τα συμβάντα των ετών 1789-94 κι οι λαϊκές κινητοποιήσεις, που τα κατέστησαν δυνατά, συνεχίζουν να αποτελούν το πλαίσιο των βασικότερων πολιτικών επιλογών μας –που κυμαίνονται μεταξύ της ενδυνάμωσης και της αποδυνάμωσης της λαϊκής βούλησης. Στη Γαλλία του Ροβεσπιέρου ‘υπάρχουν μόνο δυο κόμματα: ο λαός κι οι εχθροί του’ κι ‘όποιος δεν είναι με το λαό είναι εναντίον του.’ Πέρα από τους πολύ γνωστούς περιορισμούς του λαϊκισμού του, ο Τόμας Τζέφερσον βρήκε ότι μια παρόμοια διάκριση λειτουργεί και σε κάθε πολιτικό σχηματισμό: υπάρχουν ‘αυτοί που φοβούνται και δυσπιστούν το λαό κι επιθυμούν να απομακρύνουν κάθε δύναμη απ’ αυτόν, για να την πάρουν στα χέρια τους οι ίδιες οι ανώτερες τάξεις,’ κι υπάρχουν κι ‘εκείνοι που ταυτίζονται με το λαό, τον εμπιστεύονται,’ και τον θεωρούν ως τον ‘ασφαλέστερο θεματοφύλακα των δικαιωμάτων τους.’⁵ Παρόλα όσα άλλαξαν μέσα στα περασμένα διακόσια χρόνια, οι εναλλακτικές επιλογές παραμένουν ακόμη οι ίδιες σε μεγάλο βαθμό: είτε η επιμονή στην πρωτοκαθεδρία του λαϊκού αυτο-προσδιορισμού ή η υποθετική παραδοχή του γεγονότος ότι ο λαός είναι πολύ άξεστος, βαρβαρικός ή παιδαριώδης, για να μπορεί να ασκεί ο ίδιος μια ορθολογική κι ενσυνείδητη βούληση.

Κάποιες διαφορετικές εκδοχές των επιλογών αυτών βγαίνουν προς τα έξω, κάθε φορά που δίνεται η ευκαιρία της σύγκρουσης με το σύστημα της εξουσίας, το οποίο δομεί μια ιδιαίτερη κατάσταση. Η βούληση, όπως παρατηρεί ο Μπαντιού, ουσιαστικά είναι μια ‘μαχητική’ διαδικασία.⁶ Η Αιτή, η Βολιβία, η Παλαιστίνη και το Εκουαντόρ είναι κάποια

³ Δείτε ειδικότερα Sophie Wahnich, *La Liberté ou la mort: Essai sur la terreur et le terrorisme*, La Fabrique, Παρίσι, 2003. Επίσης Wahnich, *La Longue Patience du peuple: 1792, la naissance de la République*, Payot, Παρίσι, 2008. Ακόμη Florence Gauthier, ‘The French Revolution: Revolution and the Rights of Man and the Citizen,’ στο Michael Haynes και Jim Wolfreys, επιμ., *History and Revolution: Refuting Revisionism*, Verso, Λονδίνο, 2007. Ως προς την Αμερικανική επανάσταση, ο Ροβεσπιέρος αντιλήφθηκε γρήγορα ότι ‘ήταν θεμελιωμένη πάνω στην αριστοκρατία των πλουσίων,’ (Maximilien Robespierre, *Œuvres complètes*, επιμ. Eugène Déprez et al., Société des Études Robespierriennes, Παρίσι, 1910–1967, V, σελ. 17).

⁴ Δείτε: Nick Nesbitt, *Universal Emancipation: The Haitian Revolution and the Radical Enlightenment*, University of Virginia Press, Charlottesville, 2008. Επίσης Peter Hallward, ‘Haitian Inspiration: Notes on the Bicentenary of Independence,’ *Radical Philosophy* 123, Ιανουάριος 2004, σελ. 2–7.

⁵ Robespierre, *Œuvres*, IX, σελ. 487–8. Επίσης Thomas Jefferson, επιστολή προς τον Henry Lee 1824, στο *The Writings of Thomas Jefferson*, επιμ. Andrew Lipscomb και Albert Bergh, Thomas Jefferson Memorial Association, Washington DC, 1903–04, XVI, σελ. 73. Καθώς και Jefferson, επιστολή προς τον John Taylor 1816, *ibid.*, XV, σελ. 23.

⁶ ‘Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά κατευναστική σύλληψη της αυθόρμητης δράσης’ (Badiou, ‘La Volonté: Cours d’agrégation,’ 17 Οκτωβρίου 2002, σημειώσεις που κράτησε ο François Nicolas,

από τα μέρη, όπου τα τελευταία χρόνια ο λαός έχει κατορθώσει, απέναντι σε μια πολύ μεγάλη εναντίωση του συστήματος, να διατυπώσει και, σε κάποιο βαθμό, να επιβάλει τη βούλησή του για το μετασχηματισμό της καταπιεστικής κατάστασης. Οι αντιδράσεις σε μια τέτοια επιβολή έτειναν να ακολουθούν το Θερμιδοριανό μοντέλο. Η πρόσμειξη παλιών και νέων αντεπαναστατικών στρατηγικών για την ποινικοποίηση, τη διαίρεση και μετά τη διάλυση της λαϊκής βούλησης –με σκοπό την επαναφορά του λαού στην ‘κανονική’ κατάστασή του σαν μια σκόρπια και παθητική αγέλη– είναι πιθανό να εξακολουθήσει να καθορίζει το έδαφος των χειραφετικών αγώνων για το ορατό μέλλον.

II

Στο Ευρωπαϊκό πλαίσιο, η φιλοσοφική έκφραση της εμπιστοσύνης στη λαϊκή βούληση χρονολογείται από τον καιρό του Ρουσσώ και στη συνέχεια αναπτύσσεται σε διαφορετικές κατευθύνσεις από τους Καντ, Φίχτε, Χέγκελ και Μαρξ.⁷ Κατά τη διάρκεια της τροχιάς αυτής, η έννοια του λαού επεκτείνεται από μια αναχρονιστική εξιδανίκευση της μικρής ομογενούς κοινότητας προς την προοπτική της ανθρωπότητας σαν ολότητα. Όσο περισσότερο πλησιάζει στην παγκόσμια καθολικότητα, τόσο φυσικά δυσκολότερη γίνεται η κατανόηση του λαού μέσω μιας απλοϊκά άμεσης ή αυτο-πραγματοποιούμενης έννοιας της βούλησης. Η αφηρημένη καθολικοποίηση του Καντ κάνει μια πολύ εμφαντική διάκριση μεταξύ του προσδιορισμού της βούλησης και της πραγμάτωσής της. Ο Χέγκελ πάλι πάει πολύ πιο μακριά στην αντίθετη κατεύθυνση.

Θα υποθέσω εδώ ότι ο πιο γόνιμος τρόπος να αρχίσουμε να σκεπτόμαστε για έναν διαλεκτικό βολονταρισμό, που θα μπορούσε τελικά να αντλήσει την έμπνευσή του ταυτόχρονα κι από τον Καντ κι από τον Χέγκελ, θα είναι να αρχίσουμε με μια επιστροφή στον Ρουσσώ και τους Ιακωβίνους μαθητές του, ιδιαίτερα τον Ροβεσπιέρο και τον Σαιν-Ζύστ, και να τη συμπληρώσουμε με τις αναφορές εκείνες στις πιο πρόσφατες παρεμβάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να περιγραφούν με σχεδόν νεο-Ιακωβίνικους όρους. Η σύλληψη της γενικής βούλησης του Ρουσσώ παραμένει η μοναδική σημαντικότερη συνεισφορά στη λογική του διαλεκτικού βολονταρισμού. Αντίθετα όμως με τον Ρουσσώ ή τον Χέγκελ, αυτό που μ’ ενδιαφέρει εδώ δεν είναι ο λαός, θεωρούμενος σαν μια κοινωνικά ή ηθικά ολοκληρωμένη μονάδα, η οποία βρίσκει τους φυσικούς ορίζοντές της στο κράτος-έθνος, αλλά μάλλον ο λαός, που συμμετέχει στα ενεργά σχέδια της γενικής βούλησης σαν τέτοιας. Μια τέτοια βούληση λειτουργεί στις κινητοποιήσεις της οποιασδήποτε χειραφετικής δύναμης –σ’ έναν εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα, σ’ ένα κίνημα κοινωνικής δικαιοσύνης, σ’ έναν ενισχυτικό πολιτικό ή οικονομικό σύλλογο κ.ο.κ. Εδώ, λέγοντας ‘λαός’ εννοούμε απλώς τους ανθρώπους εκείνους που, σ’ οποιαδήποτε κατάσταση, μπορούν και διαμορφώνουν, διεκδικούν κι υποστηρίζουν ένα εντελώς κοινό (κι, άρα, εντελώς περιεκτικό κι ισόνομο) συμφέρον, πάνω και πέρα από οποιαδήποτε άλλα διχαστικά ή αποκλειστικά συμφέροντα.

www.entretemps.asso.fr/Badiou/02-03.2.htm. Είμαι ευγνώμων στον Adrian Johnston, ο οποίος επέστησε την προσοχή μου σ’ αυτές τις σημειώσεις των διαλέξεων του Μπαντιού).

⁷ Κάποιες ουσιαστικές μελέτες, που καλύπτουν μέρος αυτής της περιοχής, είναι: Patrick Riley, *Will and Political Legitimacy*, Harvard University Press, Cambridge MA, 1982. Patrick Riley, *The General Will before Rousseau*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1986. Andrew Levine, *The General Will*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993. John H. Smith, *Dialectics of the Will*, Detroit, Wayne State University Press, 2000.

Το χάσμα, το οποίο χωρίζει τις Μαρξιστικές από τις Ιακωβίνικες συλλήψεις της πολιτικής δράσης, είναι αρκετά πασιδήλο και, προκαταβολικά, ο διαλεκτικός βολонταρισμός έχει περισσότερα να μάθει από τις δεύτερες παρά από τις πρώτες. Ωστόσο, το πιο θεμελιώδες στον Μαρξ δεν είναι η ‘αναπόφευκτη’ ή αναγκαστική διαδικασία, δια της οποίας φαίνεται ότι ο καπιταλισμός μπορεί να σκάβει τον τάφο του, αλλά μάλλον ο τρόπος με τον οποίον προετοιμάζεται το έδαφος, πάνω στο οποίο μπορούν να εμφανισθούν οι σκαφτιάδες του καπιταλισμού. ‘Η χειραφέτηση των εργατικών τάξεων,’ ορίζει η περίφημη πρώτη πρόταση των κανόνων, τους οποίους ο Μαρξ περιλάμβανε στο προσχέδιο της Πρώτης Διεθνούς, ‘πρέπει να κατακτηθεί από τις ίδιες τις εργατικές τάξεις.’⁸ Ακόμη και το πιο μη βολонταριστικό έργο του Μαρξ περιγράφεται καλύτερα σαν μια προσπάθεια ανάδειξης του ‘πώς η βούληση για να αλλάξει ο καπιταλισμός μπορεί να αναπτυχθεί σαν μια πετυχημένη δραστηριότητα (επαναστατικού) μετασχηματισμού’ ή σαν μια προσπάθεια ‘όχι μόνο για να γίνει η Ιστορία, αλλά για να την πιάσουμε στα ίδια τα χέρια μας κι από πρακτικής κι από θεωρητικής άποψης.’⁹ (Ένα παρόμοιο επιχείρημα, όπως οι Adrian Johnston, Tracy McNulty και κάποιοι άλλοι/ες έχουν επισημάνει, μπορεί να γίνει σε σχέση με τον Φρόιντ και τον Λακάν.¹⁰) Η συγκέντρωση του κεφάλαιου κι η όξυνση της εκμετάλλευσης και της αθλιότητας, που τη συνοδεύουν, δεν οδηγούν σε μια αυτόματη κατάρρευση του καπιταλισμού, αλλά στην αύξηση του μεγέθους, της συχνότητας και της έντασης των ‘επαναστάσεων της εργατικής τάξης.’ Είναι η κοινωνική τάξη αυτή, όπως προέβλεπαν οι Κομμουνάριοι του Παρισιού, που θα φέρει σε πέρας τους σκοπούς του έργου της ‘απαλλοτρίωσης των απαλλοτριωτών.’¹¹ Αφού νικήσει, η ίδια τάξη θα ηγηθεί στην εγκαθίδρυση ενός τρόπου παραγωγής, ο οποίος πάνω απ’ όλα θα διακρίνεται για την επικράτηση της αυτονομίας, της βαθιάς γνώσης και της ελευθερίας. Οι ξανά ‘συνενωμένοι (associated) παραγωγοί (θα) διευθετούν τις ανταλλαγές τους με τη φύση ορθολογικά και (θα) τις φέρουν κάτω από τον κοινό έλεγχο, αντί να κυβερνούνται απ’ αυτές σαν να ήταν μια τυφλή δύναμη.’ Επομένως, θα καταστήσουν δυνατή την επικύρωση της ανθρώπινης δημιουργικότητας κι ‘ενεργητικότητας (ως ένα) τέλος, σκοπό, που βρίσκεται μέσα της.’¹² Κατανοώντας τον ως τη πραγματική κίνηση, που καταργεί την υπάρχουσα κατάσταση των πραγμάτων, ο κομμουνισμός, μπορούμε να πούμε, επιβάλλει τη μετατροπή της εργασίας σε βούληση.

⁸ Marx, ‘Rules and Administrative Regulations of the International Workingmen’s Association’ (1867), στο *Collected Works of Marx and Engels*, Lawrence & Wishart, Λονδίνο, 1975–2005, XX, σελ. 441. Επίσης Hal Draper, ‘The Two Souls of Socialism,’ 1966, §1, www.marxists.org/archive/draper/1966/twosouls/index.htm και Draper, ‘The Principle of Self-Emancipation in Marx and Engels,’ 1971, www.marxists.org/archive/draper/1971/xx/emancipation.html.

⁹ Ben Fine and Alfredo Saad-Filho, *Marx’s Capital*, Pluto, Λονδίνο, σελ. 11–12. Επίσης Jean-Paul Sartre, *Search for a Method*, μετάφρ. Hazel Barnes, Vintage, Νέα Υόρκη, 1968, σελ. 89.

¹⁰ Adrian Johnston, Tracy McNulty, Alenka Zupančič, Ken Reinhard, επιστολές στο συγγραφέα, 2007–09. Επίσης Slavoj Žižek, ‘To Begin from the Beginning Over and Over Again,’ εργασία που παρουσιάστηκε στο συνέδριο ‘The Idea of Communism,’ Birkbeck, University of London, 15 Μαρτίου 2009. Καθώς και Johnston, *Žižek’s Ontology*, Northwestern University Press, Evanston IL, 2008, σελ. 102.

¹¹ Karl Marx, *Capital* Τόμος I, μετάφρ. David Fernbach, Penguin, Λονδίνο, 1976, σελ. 929. Επίσης Karl Marx, *Civil War in France*, Foreign Languages Press, Πεκίνο, 1977, σελ. 75–6.

¹² Marx, *Capital* Τόμος III, κεφ. 48, www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch48.htm. Επίσης Karl Marx, *Grundrisse*, μετάφρ. Martin Nicolaus, Penguin, Λονδίνο, 1973, σελ. 611, 705–6.

Η αισιοδοξία, που χαρακτηρίζει μια τέτοια προσέγγιση, είναι ακόμη εμφαντική στον Γκράμσι (ο οποίος αναζητεί 'να τοποθετήσει την "θέληση," που σε τελευταία ανάλυση ισοδυναμεί με την πρακτική ή πολιτική δραστηριότητα, στη βάση της φιλοσοφίας'¹³) και στα πρώτα γραπτά του Λούκατς (για τον οποίον η 'απόφαση,' η 'υποκειμενική βούληση' κι η 'ελεύθερη δράση' έχουν στρατηγικές προτεραιότητες απέναντι στα προφανή 'γεγονότα' μιας κατάστασης¹⁴). Επίσης και κάποιοι άλλοι πιο πρόσφατοι φιλόσοφοι, όπως ο Σαρτρ, η Μποβουάρ κι ο Μπαντιού, προσανατολίζουν το λόγο των γραπτών τους σε κάποιες σχετικές προτεραιότητες. Πέρα από τις προφανείς διαφορές, αυτό που όλοι οι διανοητές αυτοί έχουν κοινό είναι μια έμφαση στην πρακτική πρωτοκαθεδρία του αυτο-προσδιορισμού και της αυτο-χειραφέτησης. Όσο περιοριστική κι αν είναι μια κατάσταση, όπως αρεσκόταν ο Σαρτρ να λει, είσθε πάντοτε ελεύθεροι 'να κάνετε κάτι απ' αυτό που είναι φτιαγμένο από εσάς.'¹⁵

Παρόλα αυτά, γενικώς, είναι δύσκολο να σκεφτούμε μια κανονιστική έννοια, που να είναι πιο απερίφραστα καταδικασμένη, στο πλαίσιο της πρόσφατης 'Δυτικής' φιλοσοφίας, από όσο η έννοια της θέλησης, για να μη μιλήσουμε για τη γενική βούληση εκείνη, η οποία είχε τόσο έντονα καταδικασθεί ως πρόδρομος της τυραννίας και του ολοκληρωτικού τρόμου. Στους φιλοσοφικούς κύκλους, ο βολονταρισμός έχει καταντήσει λίγο-πολύ κάτι σαν ύβρις και μάλιστα σε πολλαπλά πεδία, αφού, ανάλογα με το πλαίσιο, θα μπορούσε να αναφέρεται στον ιδεαλισμό, το σκοταδισμό, το βιταλισμό, τον παιδαριώδη αριστερισμό, τον φασισμό, το μικροαστικό ναρκισσισμό, τη νεοσυντηρητική επίθεση, τις ψυχολογικές πλάνες του λαϊκισμού κ.λπ. Απ' όλες τις ικανότητες ή δυνατότητες εκείνου του ανθρώπινου υποκειμένου, που είχε εκτοπισθεί από το επίκεντρο των μετά τον Σαρτρ ενδιαφερόντων, καμία δεν απαγορεύθηκε πιο αυστηρά όσο η συνειδητή άσκηση της ελεύθερης βούλησης. Οι δομιστές κι οι μετα-δομιστές διανοητές, σχεδόν στο σύνολό τους, υποβίβασαν την ελεύθερη βούληση και τη σκοπιμότητα στη σφαίρα της παραπλανημένης, φανταστικής ή ιδεολογικής-ανθρωπιστικής άγνοιας. Αντί να διερευνάει τους τρόπους με τους οποίους ο πολιτικός προσδιορισμός μπορεί να εξαρτάται από τον αυτο-προσδιορισμό του συλλογικού υποκειμένου, η πρόσφατη φιλοσοφία κι η πολιτιστική θεωρία έτεινε να πριμοδοτεί διάφορες μορφές είτε απροσδιοριστίας (π.χ., το ενδιάμεσο, το υβριδικό, το αμφίσημο, το προσομοιωμένο, το αναποφάσιστο, το χαοτικό κ.λπ.) ή υπερ-προσδιορισμού (π.χ., την 'άπειρη' ηθική υποχρέωση, την θεϊκή υπερβατικότητα, την ασυνείδητη ώθηση, την τραυματική καταπίεση, το μηχανικό αυτοματισμό κ.λπ.). Η δήθεν απαρχαιωμένη έννοια του *ενωμένου λαού* (*pueblo unido*) εκτοπίστηκε από ένα περισσότερο διαφοροποιημένο και μεταθετημένο (*deferential*) πλήθος δρώντων –ευέλικτες ταυτότητες, διαπραγματεύσιμες ιστορίες, αυτοσχέδιες οργανώσεις, διάσπαρτα δίκτυα, 'ζωικά' πλήθη, πολυσθενείς συναρμολογήσεις κ.ο.κ.

¹³ Antonio Gramsci, 'Study of Philosophy,' *Selections from the Prison Notebooks*, επιμ. και μετάφρ. Quintin Hoare και Geoffrey Nowell Smith, Lawrence & Wishart, Λονδίνο, 1971, σελ. 345. Επίσης Gramsci, 'The Modern Prince,' στο *Selections from Prison Notebooks*, σελ. 125–33, 171–2.

¹⁴ Georg Lukács, 'What is Orthodox Marxism?,' *Political Writings 1919–1929*, επιμ. Rodney Livingstone, μετάφρ. Michael McColgan, NLB, Λονδίνο, 1972, σελ. 26–7. Επίσης Lukács, *History and Class Consciousness*, μετάφρ. Rodney Livingstone, Merlin Press, Λονδίνο, 1971, σελ. 23, 145, 181.

¹⁵ Sartre, *Search for a Method*, σελ. 91. Sartre, 'Itinerary of a Thought,' *New Left Review* 58, Νοέμβριος 1969, σελ. 45.

Ακόμη και με την πιο πρόχειρη ανασκόπηση της πρόσφατης Ευρωπαϊκής φιλοσοφίας αρκεί για να διακρίνουμε την επίκληση της γενικής τάσης της προς τη δυσπιστία, την κατάργηση ή την υπέρβαση της βούλησης –μιας τάσης, που την είχε προβλέψει, μ' έναν ακραίο τόνο, ο Σοπενχάουερ. Θεωρείστε λίγα ονόματα από έναν κατάλογο, που θα μπορούσε εύκολα να επεκταθεί. Ολόκληρο το πρότζεκτ του Νίτσε προϋποθέτει ότι 'δεν υπάρχει κανένα τέτοιο πράγμα όπως η βούληση' με τη συνήθη (εθελούσια, εσκεμμένη, αποφασιστική κ.λπ.) έννοια της λέξης.¹⁶ Ο Χάιντεγκερ, στη σειρά των διαλέξεών του για το Νίτσε, έρχεται να καταδικάσει τη βούληση σαν μια δύναμη της υποκειμενικής κυριαρχίας και του μηδενιστικού κλεισίματος (closure), προτού προτρέψει τους αναγνώστες του 'να αποκηρύξουν θεληματικά τη θέληση.'¹⁷ Η Άρεντ βρίσκει, στη διαβεβαίωση της πολιτικής λαϊκής βούλησης ('την πιο επικίνδυνη από τις σύγχρονες έννοιες και παρανοήσεις'), τον πειρασμό, που μετατρέπει τους σύγχρονους επαναστάτες σε τύραννους.¹⁸ Για τον Αντόρνο, η ορθολογική βούληση αποτελεί την πλευρά εκείνης της επιδίωξης του Διαφωτισμού για γνώση κι έλεγχο, που άφησε στη γη 'να λάμψει ο θρίαμβος της συμφοράς.' Ο Αλτουσέρ περιφρονεί τη βούληση σαν μια πλευρά της ιδεολογίας, τασσόμενος υπέρ της επιστημονικής ανάλυσης των ιστορικών διαδικασιών, που προχωρούν χωρίς τα υποκείμενα. Ο Νέγκρι κι ο Βίρνο συνδέουν τη λαϊκή βούληση με την αυταρχική κρατική εξουσία. Όπως ο Νίτσε, ο Ντελέζ πριμοδοτεί τις εξελικτικές διαδικασίες των μετασχηματισμών, που απαιτούν την κατάργηση, τη συντριβή ή την παράλυση της εκούσιας δράσης. Όπως ο Χάιντεγκερ, ο Ντερριντά συνδέει τη θέληση με την αυτο-παρουσίαση και την αυτο-αντιστοίχιση, με μια παντοτινά μάταιη προσπάθεια ιδιοποίησης του ανιδιοποίητου (του απαρουσίαστου, του διαφορούμενου, του αναποφάσιστου, του διαφορετικού, του μεταθετημένου [deferred], του παράφωνου, του υπερβατικού, του άλλου). Όπως όλοι αυτοί κι άλλοι, ο Αγκάμπεν συνοψίζει την πιο πρόσφατη Ευρωπαϊκή σκέψη πάνω στο ζήτημα της πολιτικής βούλησης, όταν στην πραγματικότητα την εξισώνει με τον καθαρό κι απλό φασισμό.

Ακόμη κι εκείνοι οι διανοητές, οι οποίοι, αντίθετα με τη διάθεση της εποχής, επέμεναν στην πρωτοκαθεδρία του αυτο-προσδιορισμού και της αυτο-χειραφέτησης, έτειναν να το κάνουν με τρόπους, που υποβαθμίζουν την πολιτική βούληση. Θεωρείστε τους Φουκώ, Σαρτρ και Μπαντιού. Ένα μεγάλο μέρος του έργου του Φουκώ μπορεί να διαβαστεί σαν μια επέκταση της ανάλυσης του Κανγκιλέμ για τους τρόπους, με τους οποίους οι άνθρωποι 'απο-θεληματικοποιούνται' μέσω του ρόλου των 'μόνιμων καταναγκασμών' της εξουσίας της πειθάρχησης, καταναγκασμών που προορίζονται να εδραιώσουν 'όχι τη γενική βούληση, αλλά μια αυτόματη υπακοή.'¹⁹ Ο Φουκώ ποτέ δεν απεμπόλησε τη διαβεβαίωσή του της 'εθελούσιας ανυπακοής' απέναντι στις νέες ασφυκτικές μορφές

¹⁶ Friedrich Nietzsche, *The Will to Power*, επιμ. Walter Kaufmann, Vintage, Νέα Υόρκη, 1968, §488 και §666. Επίσης Nietzsche, *Genealogy of Morals* I §13, στο *Basic Writings of Nietzsche*, επιμ. Walter Kaufmann, Modern Library, Νέα Υόρκη, 2000, σελ. 481. Καθώς και *Twilight of the Idols*, μετάφρ. R.J. Hollingdale, Penguin, Λονδίνο, 1968, σελ. 53.

¹⁷ Martin Heidegger, *Discourse on Thinking*, Harper & Row, Νέα Υόρκη, 1969, σελ. 59. Επίσης John Caputo, *The Mystical Element in Heidegger's Thought*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη, 1986, σελ. 177. Καθώς και Bret Davis, *Heidegger and the Will: On the Way to Gelassenheit*, Northwestern University Press, Σικάγο, 2007.

¹⁸ Hannah Arendt, *On Revolution*, Penguin, Λονδίνο, 1990, σελ. 225 κι επίσης σελ. 156–157, 291 σημ. 24.

¹⁹ Michel Foucault, *Discipline and Punish*, μετάφρ. Alan Sheridan, Pantheon Books, Νέα Υόρκη, 1977, σελ. 169.

διακυβέρνησης κι εξουσίας και, στις σημαντικές διαλέξεις του στις αρχές των 1970, απέδειξε πώς η ανάπτυξη της σύγχρονης ψυχιατρικής και δεσμοθηριακής εξουσίας, στα χρόνια αμέσως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, είχε σχεδιασθεί, κατά πρώτο και κύριο λόγο, για να καταδυναστεύσει και να διαλύσει τη βούληση του λαού, η οποία είχε διαπράξει τη μωρία, στην κυριολεξία, να 'θεωρήσει τον εαυτό του σαν βασιλιά.'²⁰ Παρόλα αυτά, στο δημοσιευμένο έργο του, ο Φουκώ τείνει να βλέπει τη θέληση ως συνεργό των μορφών της αυτο-επιτήρησης, της αυτο-ρύθμισης και της αυτο-υποταγής. Ο Σαρτρ πιθανόν να έκανε τα περισσότερα από κάθε άλλο φιλόσοφο της γενιάς του, για να τονίσει τους τρόπους, με τους οποίους ένα πρότζεκτ ή μια ομάδα χειραφετικής δράσης εξαρτάται από τον προσδιορισμό της 'συγκεκριμένης θέλησης,' αλλά η φιλοσοφία του παρέχει μια προβληματική βάση σ' οποιοδήποτε είδος βολонταρισμού. Δέχεται ως 'αδιάσπαστη' τη 'σκοπιμότητα' και τους στόχους, που προσανατολίζουν το θεμελιώδες πρότζεκτ ενός ατόμου, αλλά κάνει μια απόλυτη διάκριση μεταξύ της κάθε τέτοιας σκοπιμότητας και της κυρίως 'εκούσιας περίσκεψης' ή παρακίνησης: επειδή για τον Σαρτρ η δεύτερη είναι πάντοτε δευτερεύουσα κι 'απατηλή,' το αποτέλεσμα είναι ότι καθιστά την πρωταρχική σκοπιμότητα ασαφή και πέραν κάθε 'ερμηνείας.'²¹ Στη συνέχεια, το τελευταίο έργο του Σαρτρ αποτυγχάνει να συλλάβει τη συλλογική βούληση μ' άλλους όρους πέρα απ' εκείνους της εφήμερης εξαίρεσης. Η δυναμική αναζωογόνηση του Μπαντιού της στρατευμένης θεωρίας του υποκειμένου πιο εύκολα συμβιβάζεται με μια βολονταριστική ατζέντα (ή τουλάχιστον μ' αυτό που ο Μπαντιού ονομάζει *ακάθαρτη βούληση* [*volonté impure*]²²), αλλά υποφέρει κι αυτή από κάποιους παρόμοιους περιορισμούς. Δεν είναι τυχαίο ότι, όπως ο Αγκάμπεν κι ο Ζίζεκ, όταν ο Μπαντιού προσπαθεί να δει μέσα στην Χριστιανική παράδοση κάποιο σημάδι προάγγελου της βούλησης, στρέφεται όχι στον Ματθαίο (με τις επιταγές του για το πώς πρέπει να δρούμε μέσα στον κόσμο: αποστροφή του πλούτου, υποστήριξη των φτωχών, 'απαλλαγή των όσων κατέχουμε' κ.λπ.), αλλά στον Παύλο (με την περιφρόνησή του για τις αδυναμίες της ανθρώπινης βούλησης και την υπερεκτίμησή του της απροσδόκητης κι άπειρης υπερβατικότητας της θείας χάριτος).

Καθώς εκκρεμεί μια πιο σθεναρή φιλοσοφική υπεράσπιση, οι σύγχρονοι διανοητές της κριτικής θεωρίας τείνουν να απορρίπτουν την έννοια της βούλησης σαν να ήταν ζήτημα πλάνης ή απόκλισης. Αλλά, όταν την εξισώνουν με κάτι λίγο-πολύ σαν μια στρεβλή ιδιοποίηση του επαναστατικού προσδιορισμού, αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποδεχόμαστε την φασιστική εξύψωση της 'αφύπνισης' ή του 'θριάμβου της θέλησης' σαν τα τελευταία λόγια πάνω στο θέμα. Οι αληθινοί καινοτόμοι δημιουργοί των ιδεών της σύγχρονης ανάπτυξης της βολонταριστικής φιλοσοφίας είναι ο Ρουσσώ, ο Καντ κι ο Χέγκελ κι οι γενικές αρχές μιας τέτοιας φιλοσοφίας μπορούν εύκολα να αναγνωρισθούν στις πράξεις ανθρώπων, όπως ο Ροβεσπιέρος, ο Τζων Μπράουν, ο Φανόν, ο Τσε

²⁰ Michel Foucault, 'What is Critique?,' στο *The Politics of Truth*, επιμ. Sylvère Lotringer και Lysa Hochroth, Semiotext(e), Νέα Υόρκη, 1997, σελ. 32. Επίσης Michel Foucault, *Psychiatric Power*, μετάφρ. Graham Burchell, Palgrave, Νέα Υόρκη, 2006, σελ. 11, 27–8, 339. Καθώς και Foucault, *Abnormal*, μετάφρ. Graham Burchell, Picador, Νέα Υόρκη, 2003, σελ. 120, 157–8. Ακόμη Foucault, 'Truth and Juridical Forms,' *Essential Works III: Power*, επιμ. James D. Faubion, New Press, Νέα Υόρκη, 2000, σελ. 25.

²¹ Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness* (1943), μετάφρ. Hazel Barnes, Routledge Classics, Λονδίνο, 2003, σελ. 585–6 κι επίσης σελ. 472, 479.

²² Alain Badiou, 'La Volonté,' 13 Μαρτίου 2003.

Γκεβάρρα κ.ά. Προς αυτούς τους ανθρώπους πρέπει να στρεφόμεστε, για να θυμόμαστε ή για να ξανασυλλαμβάνουμε την αληθινή έννοια της πολιτικής λαϊκής βούλησης.

III

Πάνω σ' αυτή τη βάση μπορούμε να απαριθμήσουμε, γενικώς κάτω από ένα νεο-Ιακωβίνικο πρίσμα, μερικά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της λαϊκής βούλησης.

1. Η λαϊκή βούληση προτάσσει, εξ ορισμού, την εκούσια κι αυτόνομη δράση. Αντίθετα από τις ακούσιες κι αντανakλαστικές αντιδράσεις, αν υπάρχει η βούληση, τότε αυτή θα εγκαινιάζει τη δράση μέσω ελεύθερων, ορθολογικών διαβουλεύσεων. Όπως το θέτει ο Ρουσσώ, η θεμελιώδης 'αρχή κάθε δράσης έγκειται στη βούληση ενός ελεύθερου όντος: δεν υπάρχει καμία ανώτερη ή βαθύτερη πηγή ... Χωρίς τη βούληση δεν υπάρχει η ελευθερία, ούτε ο αυτο-προσδιορισμός, ούτε η "ηθική αιτιότητα".²³ Ο Ροβεσπιέρος αμέσως εξήγαγε τη βασικότερη πολιτική συνέπεια, καθώς αναγνώρισε ότι, όταν ο λαός επιθυμεί ή 'έχει τη βούληση να είναι ελεύθερος, θα είναι.' Ο Σιεγιέ (Sieyès) είχε προβλέψει το σημείο αυτό, την παραμονή του 1789: 'κάθε άνθρωπος έχει ένα έμφυτο δικαίωμα να σκέπτεται και να βούλεται για τον εαυτό του' κι είτε 'κανείς βούλεται ελεύθερα ή αναγκάζεται να το κάνει, δεν υπάρχει τίποτε το ενδιάμεσο.' Πέρα από την εκούσια αυτο-νομοθέτηση, 'δεν μπορεί να υπάρξει τίποτε άλλο παρά η αυτοκρατορία των ισχυρών πάνω στους ασθενείς μαζί με τις απεχθείς συνέπειές της.'²⁴

Η εκούσια ελευθερία δεν αναγάγεται όλο κι όλο στην ικανότητα της ελεύθερης επιλογής, στην ελεύθερη βούληση (*liberum arbitrium*).²⁵ Αν είναι να μιλήσουμε για τη 'λαϊκή βούληση,' δεν μπορούμε να την περιορίσουμε (όπως το έκαναν ο Μακιαβέλι κι οι επίγονοί του) σε μια παθητική έκφραση της αποδοχής ή της συναίνεσης.²⁶ Είναι η διαδικασία της ενεργητικής βούλησης ή επιλογής αυτό που καθιστά μια ιδιαίτερη σειρά δράσεων προτιμότερη από άλλες. 'Πάντοτε σε δέσμευση μαζί της,' υποστηρίζει ο Σαρτρ, η ελευθερία 'ποτέ δεν προ-υπάρχει της επιλογής της αντίστοιχης δράσης: δεν μπορούμε ποτέ να σκεφτούμε τους εαυτούς μας παρά μέσα από την υλοποίηση των επιλογών μας.'²⁷ Ο Αυγουστίνος και μετά ο Ντουνς Σκότους ήδη κατανοούσαν ότι η 'βούλησή μας δεν θα μπορούσε να ήταν βούληση, αν δεν βρισκόταν μέσα στις δυνατότητές μας.'²⁸

²³ Jean-Jacques Rousseau, *Émile, ou De l'éducation*, έκδοση online του Institute for Learning Technologies, <http://projects.ilt.columbia.edu/pedagogies/rousseau/contents2.html>, §1008. Επίσης Rousseau, *Première version du Contrat social*, στο *Political Writings*, επιμ. Charles Vaughan, Wiley, Νέα Υόρκη, 1962, I, σελ. 499.

²⁴ Robespierre, *Œuvres*, IX, σελ. 310. Emmanuel Joseph Sieyès, *Views of the Executive Means Available to the Representatives of France in 1789* [1789], στο Sieyès, *Political Writings*, επιμ. και μετάφρ. Michael Sonenscher, Hackett, Indianapolis, 2003, σελ. 10.

²⁵ Δείτε σχετικά Hannah Arendt, *Willing*, στο *The Life of the Mind*, Harcourt, Νέα Υόρκη, 1978, II, σελ. 6–7.

²⁶ Niccolò Machiavelli, *Discourses*, μετάφρ. Harvey C. Mansfield και Nathan Tarcov, Penguin, Λονδίνο, 1983, 2:24, 3:5 καθώς και 1:16, 1:32. Niccolò Machiavelli, *The Prince*, μετάφρ. George Bull, Penguin, Λονδίνο, 2004, κεφ. 9.

²⁷ Sartre, *Being and Nothingness*, σελ. 501.

²⁸ Augustine, *On Free Choice of the Will*, μετάφρ. Thomas Williams, Hackett, Indianapolis, 1993, σελ. 76–7. Δείτε και Duns Scotus, 'The Existence of God,' στο *Philosophical Writings*, μετάφρ. Allan Wolter, Hackett, Indianapolis, 1987, σελ. 54–6.

Παρόμοια, ο Καρτέσιος αναγνώριζε ότι ‘εκούσιο κι ελεύθερο είναι το ίδιο πράγμα’ κι έβρισκε στην ‘αδιαίρετη’ κι αμέτρητη ελευθερία της βούλησης την πιο θεμελιώδη ομοιότητά μας με το θεϊόν.²⁹ Ο Καντ (ακολουθούμενος από τον Φίχτε), στη συνέχεια, ριζοσπαστικοποιούσε τη βολονταριστική αυτή προσέγγιση, όταν όριζε τη δραστηριότητα της βούλησης σαν μια ‘αιτιότητα μέσω του λόγου’ ή μια ‘αιτιότητα μέσω της ελευθερίας.’³⁰ Η βούληση επιτυγχάνει την πρακτική απελευθέρωση του λόγου από τους περιορισμούς της εμπειρίας και της αντικειμενικής γνώσης. Όπως ο Καντ το καταλάμβανε καλύτερα από οποιονδήποτε πιο πριν απ’ αυτόν, η ίδια η εξοικείωση μ’ ό,τι είναι ή ήταν η περίπτωση, όταν ερχόμαστε στην ηθική και την πολιτική, γίνεται ‘η μητέρα της πλάνης.’³¹ Είναι η ενεργή βούληση αυτό που προσδιορίζει τι είναι δυνατό και τι είναι σωστό και το υλοποιεί σαν τέτοιο. Όπως θα επιβεβαιώσει η Γαλλική Επανάσταση, είναι ως εκούσια κι ελεύθερα όντα, που ‘οι άνθρωποι έχουν το ποιόν ή τη δύναμη να αποτελούν το αίτιο και ... να γίνονται οι δημιουργοί της δικής τους τελειοποίησης.’³²

Από βολονταριστικής άποψης, ο προκαθορισμός των σκοπών και των αρχών προηγείται του υπολογισμού, σύμφωνα με τα καθιερωμένα κριτήρια, που χρησιμοποιούνται για την αξιολόγηση μιας δράσης μέσα σε μια κατάσταση, ως προς το τι είναι δυνατό, εφικτό ή νόμιμο να γίνει. Η διαβεβαίωση της πρωτοκαθεδρίας της καθοριζόμενης βούλησης σημαίνει επιμονή στο γεγονός ότι, στην πολιτική, όλες οι εξωτερικές (φυσικές, κοινωνιολογικές, ιστορικές, ασυνείδητες, τεχνολογικές κ.λπ.) μορφές προσδιορισμών, όσο σημαντικές κι αν είναι, θεωρούνται, εντούτοις, δευτερεύουσες, είναι όλες τους μορφές ρυθμίσεων κι αντιπροσωπεύσεων. ‘Να θέλει κανείς κάτι,’ όπως το θέτει ο Μπαντιού, ισοδυναμεί με το ‘να παραβιάζει το σημείο της αδυνατότητάς του, για να το κάνει δυνατό να συμβεί.’³³ Εδώ, το κατευθυντήριο στρατηγικό απόφθεγμα, του οποίου η εφαρμογή υιοθετήθηκε σε διάφορες καταστάσεις, από τη Ρωσία του Λένιν το 1917 ως την Αϊτή του Αριστίντε στα 1990, είναι διατυπωμένο με τον πλέον επιγραμματικό τρόπο από τον Ναπολέοντα: *on s’engage puis on voit* (‘εμπλεκόμαστε στα πράγματα και μετά βλέπουμε’). Αντίθετα, εκείνοι που είναι σκεπτικιστές απέναντι στην πολιτική βούληση προϋποθέτουν ότι προφανώς οι εθελούσιες εμπλοκές κρύβουν κάτι βαθύτερο, όπως την

²⁹ René Descartes, Letter to Père Mesland, 9 Φεβρουαρίου 1645, στο John Cottingham et al., επιμ., *Philosophical Writings of Descartes*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, III, 246. Επίσης Descartes, *Meditations* IV, ibid., II, 39–40. Ακόμη *Sixth Set of Replies*, ibid., II, 291. Καθώς και *Principles of Philosophy*, ibid., I, §35, §37.

³⁰ Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, στο βιβλίο του *Practical Philosophy*, επιμ. και μετάφρ. Mary McGregor, Cambridge, Cambridge University Press, 1996 (στις αναφορές στον Kant χρησιμοποιείται η τυπική Γερμανική αρίθμηση των σελίδων), σελ. 4:461, 4:446. Δείτε και Kant, *Critique of Practical Reason*, στο *Practical Philosophy*, σελ. 5:15. Επίσης Kant, *Metaphysics of Morals*, στο *Practical Philosophy*, σελ. 6:392. Στις διαλέξεις του το 1930 πάνω στην πρακτική φιλοσοφία του Kant, ο Heidegger τονίζει αυτό το σημείο: ‘να δίνεται η προτεραιότητα σ’ όλα, να επιθυμείται το καθήκον της καθαρής βούλησης’ (Heidegger, *Essence of Human Freedom*, μετάφρ. Ted Sadler, Continuum, Λονδίνο, 2002, σελ. 201).

³¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, επιμ. και μετάφρ. Paul Guyer και Allen Wood, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, σελ. A318–9/B375.

³² Immanuel Kant, ‘The Contest of the Faculties,’ στο *Kant’s Political Writings*, επιμ. Hans Reiss, Cambridge University Press, Cambridge, 1970, σελ. 181. Επίσης Kant, ‘Toward Perpetual Peace,’ στο *Practical Philosophy*, σελ. 8:351.

³³ Alan Badiou, ‘La Volonté,’ *bilan de septembre* 2003.

άγνοια ή την υποτίμηση της διάθεσης (Χομπς), την αιτιότητα (Σπινόζα), το γενικότερο πλαίσιο (Μοντεσκιέ), την έξη (Χιούμ), την παράδοση (Μπερκ), την ιστορία (Τοκβίλ), τη δύναμη (Νίτσε), το ασυνείδητο (Φρόιντ), τις συμβάσεις (Βιτγκενστάιν), τη γραφή (Ντερριντά), την επιθυμία (Ντελέζ), την ώθηση (Ζίσεκ) κ.λπ.

2. Η βούληση του *λαού* περιλαμβάνει τη συλλογική δράση και την άμεση συμμετοχή. Η πολιτική δημοκρατική βούληση εξαρτάται από τη δύναμη και τις πρακτικές των περιεκτικών συνελεύσεων, τη δύναμη της στήριξης των κοινών δεσμεύσεων. Όπως πολλοί από τους αναγνώστες του έχουν επισημάνει, αυτό που διακρίνει τον Ρουσσώ απ' άλλους διανοητές, οι οποίοι (όπως ο Πλάτωνας ή ο Μοντεσκιέ) πριμοδοτούν παρόμοια το γενικό έναντι στο ειδικό, είναι η επιμονή του στο ότι μόνο η ενεργητική *βούληση* μπορεί να επιτρέψει μια περιεκτική συνένωση (association), δηλαδή, μια κοινωνική σύνδεση μέσω κάποιων ενεργών 'κοινών συμφερόντων'.³⁴ Αυτό που 'γενικεύει τη δημόσια βούληση δεν είναι το πλήθος των ψηφοφόρων, αλλά τα κοινά συμφέροντα, που τους συνενώνουν,³⁵ κι αυτό που στηρίζει τα συμφέροντα αυτά είναι η κοινή βούληση για τον προσδιορισμό τους και για την εκπλήρωσή τους.

Περιττό να πούμε ότι η εμπέδωση της γενικής βούλησης αποτελεί ένα ζήτημα της ελεύθερης έκφρασης σε κάθε φάση της ανάπτυξής της. Η εναρκτήρια 'συνένωση (association) είναι η πλέον εθελούσια πράξη στον κόσμο' και συνεχίζοντας κανείς να συμμετέχει ενεργητικά σε μια τέτοια συνένωση σημαίνει ότι 'επιθυμεί αυτό που ανήκει στο κοινό ή γενικό συμφέρον.' Στο βαθμό (και μόνο στο βαθμό) που επιδιώκει κανείς αυτό το συμφέρον, κάθε άτομο 'βάζει το πρόσωπό του κι όλη τη δύναμή του από κοινού κάτω από τον υπέρτατο έλεγχο της γενικής βούλησης'.³⁶ Είναι γνωστή η αναλογία, που έκανε ο Ρουσσώ: 'Όπως η φύση προικίζει κάθε άνθρωπο με μια απόλυτη δύναμη στα χέρια του, το κοινωνικό σύμφωνο δίνει στο πολιτικό σώμα μια απόλυτη δύναμη σ' όλα τα μέλη του. Κι είναι η ίδια δύναμη που, όταν εστιάζεται μέσα στη γενική βούληση, φέρνει το όνομα της κυριαρχίας (sovereignty).' Ορισμένη με τον τρόπο αυτό, 'η γενική βούληση βρίσκεται πάντοτε στην πιο ευνοϊκή για το δημόσιο συμφέρον πλευρά, δηλαδή, στην πλευρά, που είναι η πιο δίκαιη, έτσι ώστε να χρειάζεται μόνο να είναι κανείς δίκαιος, για να του εξασφαλισθεί η συμμετοχή στη γενική βούληση'.³⁷

Φυσικά, μια τέτοια βούληση μπορεί μόνο τότε να παραμείνει κυρίαρχη (sovereign), στο βαθμό που είναι γενική, παρά ιδιαίτερη, ειδική. Το γενικό συμφέρον θα υπερισχύσει μόνο αν η βούληση της επιδίωξής του είναι ισχυρότερη από τους περισπασμούς, που δημιουργούν τα ειδικά, τα ιδιαίτερα συμφέροντα. Να στοχασθεί πάνω στο πώς μπορεί

³⁴ Δείτε σχετικά Patrick Riley, 'Rousseau's General Will,' στο Riley, επιμ., *Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, σελ. 124, 127. Επίσης Judith Shklar, *Men and Citizens*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969, σελ. 184.

³⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Première Version*, στο *Political Writings*, επιμ. Vaughan, I, σελ. 472.

³⁶ Rousseau, *Social Contract* 4:2, 1:6. Στο βιβλίο του Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, το οποίο με πολλούς τρόπους μπορεί να διαβαστεί σαν η περιγραφή μιας εκτεταμένης διαδικασίας, μέσω της οποίας η γενική βούληση μορφοποιείται και διαλύεται, η στιγμή αυτή της συνένωσης (association) επικυρώνεται σαν ένα συλλογικό 'εχέγγυο' (Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, μετάφρ. Alan Sheridan-Smith, Verso, Λονδίνο, 2004, σελ. 417).

³⁷ Rousseau, *Social Contract* 2:4. Επίσης Rousseau, 'Discourse on Political Economy,' στο *Rousseau's Political Writings*, σελ. 66.

καλύτερα να την ενισχύσει, πώς μπορεί καλύτερα να ‘φέρει ένα άτομο μέσα στην κοινή ενότητα,’ είναι η πιο έμμονη έγνοια του Ρουσσώ. Ο νομοθέτης, που προσβλέπει να συνδράμει ‘στη συγκρότηση του λαού, ... πρέπει, με μια έννοια, να αντικαταστήσει τις δυνάμεις, που έχουν οι άνθρωποι από μόνοι τους, με δυνάμεις, που βρίσκονται έξω από τον καθένα χωριστά, που δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν παρά μόνο μέσω της μεταξύ τους αλληλο-βοήθειας.’³⁸

Όταν λέμε ότι η γενική βούληση είναι ‘ισχυρή,’ δεν σημαίνει ότι καταπνίγεται η διαφωνία ή ότι επιβάλλεται η ομοιομορφία. Σημαίνει ότι, στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων για τις διαφορές, που υπάρχουν μεταξύ κάποιων ιδιαίτερων επιθυμιών, η βούληση του γενικού συμφέροντος βρίσκει τελικά έναν τρόπο να υπερισχύσει. Υπάρχει μια περιεκτική γενική βούληση, στο βαθμό που εκείνοι, οι οποίοι αρχικά την αντιτίθενται, διορθώνουν τα λάθη τους κι αναγνωρίζουν ότι ‘αν είχε υπερισχύσει η προσωπική μου γνώμη, θα έκανα κάτι άλλο απ’ αυτό που θα επιθυμούσα’ –δηλαδή, κάτι ανακόλουθο με την τρέχουσα συμμετοχή μου στη γενική βούληση.³⁹ Όσο διαρκεί, η συμμετοχή στη γενική βούληση, είτε στα πλαίσια ενός εθνικού κινήματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ή μιας κοινωνικής ή οικονομικής συνένωσης ή ενός εργατικού συνδικάτου κ.ο.κ., πάντοτε περιέχει την απόφαση για την εμμονή σ’ αυτήν μέσω της τελικής κρίσης, η οποία όμως δεν παίζει το ρόλο του άμεσου διαιτητή μεταξύ του σωστού και του λάθους, αλλά λειτουργεί σαν μια διαδικασία συλλογικών διαβουλεύσεων, που καταλήγουν σε μια βούληση, που είναι σωστή. Η συμμετοχή στη γενική βούληση περιλαμβάνει το ρίσκο να διαπιστώσει κανείς, σ’ οποιαδήποτε δεδομένη στιγμή, ότι ‘έχει κάνει λάθος μαζί με το λαό, παρά ότι είναι σωστός χωρίς αυτόν.’⁴⁰ Παρόμοια, είναι ακριβώς επειδή μπορούμε να επιδιώκουμε και να επιθυμούμε το συλλογικό δίκαιο μ’ έναν ενεργητικό τρόπο, που συμφωνούμε με τον Ρουσσώ και τον Σιεγιέ, όταν αυτοί επιμένουν ότι, μακροπρόθεσμα, η γενική βούληση δεν μπορεί ούτε να σφάλλει, ούτε να προδώσει. Το ‘κυρίαρχο, απλά και μόνο λόγω του γεγονότος ότι υπάρχει, είναι πάντοτε αυτό που θα έπρεπε να ήταν.’⁴¹

Το πιο πειστικό ζήτημα, όπως οι Ιακωβίνοι θα ανακάλυπταν στα χρόνια 1792-94, είναι όχι τόσο η νομιμοποίηση της γενικής βούλησης, όσο η συνέχιση της ύπαρξής της. Χωρίς την ‘ενότητα της βούλησης,’ είχε καταλάβει ο Σιεγιέ, ένα έθνος δεν μπορεί να υπάρξει σαν ‘σύνολο που δρα μαζί.’ ‘Όμως, το έθνος μπορεί να έχει μια βούληση, αρκεί να την έχει, [και] να την καθιστά γνωστή παντού, έτσι ώστε ο κάθε θετικός νόμος να σιωπά μπροστά της, γιατί [η βούληση αυτή] είναι η πηγή κι ο υπέρτατος κάτοχος κάθε θετικού

³⁸ Rousseau, *Émile*, §24. *Social Contract* 2:7. Δείτε επίσης Riley, *The General Will before Rousseau*, σελ. 182–97, 257.

³⁹ Rousseau, *Social Contract* 4:2. Δείτε επίσης Emmanuel-Joseph Sieyès, *Views of the Executive Means Available to the Representatives of France in 1789*, στο Sieyès, *Political Writings*, σελ. 11. Καθώς και Louis-Antoine de Saint-Just, *Œuvres complètes*, επιμ. Anne Kupiec και Miguel Abensour, Gallimard, Παρίσι, 2004, σελ. 482.

⁴⁰ Jean-Bertrand Aristide, παραπομπή στο J.P. Slavin, ‘Haiti: The Elite’s Revenge,’ *NACLA Report on the Americas*, τομ. 25, αρ. 3, Δεκέμβριος 1991, σελ. 6.

⁴¹ Rousseau, ‘Discourse on Political Economy,’ σελ. 66. Επίσης *Social Contract* 2:3 και 1:7 (με τροποποιήσεις στη μετάφραση στα Αγγλικά).

νόμου.⁴² Σύμφωνα με τον Ροβεσπιέρο, ο Σαιν-Ζύστ εκφράζει συνοπτικά ολόκληρο το Ιακωβίνικο πολιτικό πρότζεκτ, όταν απορρίπτει όλες τις ‘καθαρά θεωρητικές’ ή ‘διανοητικές’ έννοιες της δικαιοσύνης, σαν να ίσχυε ότι ‘οι νόμοι ήταν εκφράσεις του γούστου, παρά της γενικής βούλησης.’ Ο μόνος νομιμοποιημένος ορισμός της γενικής βούλησης είναι ‘η υλική βούληση του λαού, η ταυτόχρονη βούληση όλων, που αποσκοπεί να καθιερώσει τα ενεργητικά κι όχι τα παθητικά συμφέροντα του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων.’⁴³

Επομένως, η κινητοποίηση της γενικής βούλησης του λαού δεν πρέπει να συγχέεται με μια πραξικοπηματική πρωτοπορία. Η αιφνίδια ιδιοποίηση των οργάνων της κυβέρνησης από λίγους ‘αλχημιστές της επανάστασης’ δεν αποτελεί κανένα υποκατάστατο της ανάπτυξης της δύναμης του λαού.⁴⁴ Σ’ αντίθεση με τις προφανείς στρατηγικές διαφορές τους, ο Λένιν μπαίνει στον ίδιο πειρασμό με την Λούξεμπουργκ να υποκαταστήσει την Μπλανκιστικού τύπου συνομοσία για ‘την πάλη του λαού για την εξουσία’ από την κινητοποίηση των ‘τεράστιων μαζών του προλεταριάτου.’⁴⁵ Δεν είναι ζήτημα επιβολής μιας εξωτερικής βούλησης ή συνειδητότητας πάνω σ’ έναν αδρανή λαό, αλλά έργο του ίδιου του λαού να αποσαφηνίσει, να εστιάσει και να οργανώσει τη δική του βούληση. Κι ο Φανόν επισημαίνει το ίδιο πράγμα, όταν εξισώνει ένα εθνικο-απελευθερωτικό κίνημα με το περιεκτικό κι ενσυνείδητο έργο του ‘συνόλου του λαού.’⁴⁶

Ένα τέτοιο έργο μπορεί να διακρίνει την πολιτική βούληση απ’ οποιαδήποτε απλώς παθητική γνώμη ή προτίμηση, όσο κυρίαρχη κι αν είναι αυτή. Η ενεργητική γενική βούληση διακρίνεται από την απλή ‘βούληση των πάντων’ (που δεν είναι ‘τίποτε παρά το άθροισμα των ιδιαίτερων επιθυμιών’) λόγω της διαμεσολάβησης της συλλογικής κινητοποίησης του λαού.⁴⁷ Οι άνθρωποι, που συντηρούν τη ‘λαϊκή βούληση,’ δεν

⁴² Emmanuel-Joseph Sieyès, *What is the Third Estate?* [1789], στο Sieyès, *Political Writings*, σελ. 134, 136–8. Όπως θα ισχυριζόταν ο Thomas Paine, ενάντια στον Burke, ‘το δίκαιο του Κοινοβουλίου είναι μόνο ένα δίκαιο της εμπιστοσύνης, ένα δίκαιο της αντιπροσώπευσης, κι αυτό προερχόμενο από ένα μικρό τμήμα του Έθνους, ... αλλά το δίκαιο του Έθνους αποτελεί ένα πρωταρχικό δίκαιο ... και τα πάντα πρέπει να εναρμονίζονται με τη γενική βούλησή του’ (Thomas Paine, *Rights of Man*, στο Paine, *Political Writings*, επιμ. Bruce Kuklick, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, σελ. 131).

⁴³ Saint-Just, *Œuvres complètes*, σελ. 547.

⁴⁴ Δείτε Marx and Engels, ‘*Les Conspirateurs*, par A. Chenu’ (1850), διαθέσιμο online στο www.marxists.org/archive/marx/works/1850/03/chenu.htm. Επίσης Marx, ‘Meeting of the Central Authority, September 15, 1850,’ στο *Collected Works of Marx and Engels*, X, σελ. 625–9, καθώς και Engels, ‘Introduction,’ στο Marx, *Civil War in France*, σελ. 14.

⁴⁵ Lenin, ‘The Conference Summed Up’ (7 Μαΐου 1906), www.marxists.org/archive/lenin/works/1906/may/07.htm. Επίσης Draper, ‘The Myth of Lenin’s “Concept of The Party”,’ 1990, www.marxists.org/archive/draper/1990/myth/myth.htm.

⁴⁶ ‘Η εμπειρία αποδεικνύει,’ προσθέτει ο Fanon, ‘ότι το σημαντικό ζήτημα είναι όχι ότι τριακόσιοι άνθρωποι διαμορφώνουν ένα σχέδιο κι αποφασίζουν να το φέρουν σε πέρας, αλλά ότι ολόκληρος ο λαός το σχεδιάζει και το αποφασίζει, μολονότι του παίρνει δυο ή τρεις φορές περισσότερο χρόνο’ (Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, μετάφρ. Constance Farrington, Grove Weidenfeld, Νέα Υόρκη, 1968, σελ. 155–6, όπως και σελ. 198, 204–5. Δείτε επίσης Jane Anna Gordon, ‘Of Legitimation and the General Will: Creolizing Rousseau through Frantz Fanon,’ *The C.L.R. James Journal: A Review of Caribbean Ideas*, τομ. 14, αρ. 1, υπό έκδοση).

⁴⁷ Rousseau, *Social Contract* 2:3. Να η ουσία του θέματος της διαφοράς, που συχνά συζητιέται, μεταξύ της γενικής βούλησης (*volonté générale*) του Rousseau και του γενικού πνεύματος (*esprit général*) του Montesquieu. Οι λόγοι για τον αυτο-προσδιορισμό του πρώτου προκύπτουν, όταν η κατάρρευση ή η εξαντλητική φθορά των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων παρέχει στο λαό την ευκαιρία να διεκδικήσει

ορίζονται από μια ιδιαίτερη κοινωνική κατάσταση ή θέση, αλλά μέσω του ενεργητικού τους προσδιορισμού του γενικού συμφέροντος και της ταύτισής τους μ' αυτό. Η κυριαρχία (sovereignty) είναι μια από τις ιδιότητες μιας τέτοιας δράσης. Θεωρούμενη, έτσι, σαν γενική βούληση, η δύναμη του λαού ξεπερνά τις εξουσίες των προνομίων ή της κυβέρνησης και παρέχει στο λαό το δικαίωμα να ανατρέπει τις εξουσίες, που τον αντιτίθενται ή τον αγνοούν. Αν αυτές οι εξουσίες αντιστέκονται, ισχυρίζονται οι Ιακωβίνοι, η μόνη λύση είναι 'να εξοπλισθεί ο λαός,' μ' οποιοδήποτε τρόπο απαιτείται, για να υπερνικήσει αυτήν την αντίσταση.

3. Επομένως, η λαϊκή βούληση είναι ένα ζήτημα της υλικής δύναμης και της ενεργητικής ισχυροποίησης του λαού, πριν γίνει ζήτημα της αντιπροσώπευσης, του δημόσιου κύρους ή της νομιμοποίησης. Αυτό που διαιρεί την κοινωνία είναι οι απαντήσεις της στο ερώτημα των δυνατοτήτων της αυτο-ισχυροποίησης του λαού. Ο Τζέφερσον προχωρά τόσο πολύ ώστε να priμοδοτεί την εξέγερση, ακόμη κι όταν αυτή φαίνεται να κατευθύνεται λανθασμένα ή να είναι παραπλανημένη: 'όλος ο λαός δεν μπορεί πάντοτε να είναι καλά ενημερωμένος,' παραδέχεται αναφερόμενος στην Επανάσταση των Σαϊζιτών (Shays' Rebellion), αλλά δικαιούται, αν δεν υποχρεούται, 'να διατηρεί το πνεύμα της αντίστασης' μπροστά σ' όλα τα εμπόδια.⁴⁸ Αυτή είναι μια διορατικότητα, τόσο Μαρξιστική, όσο κι Ιακωβινική. Κάθε κοινωνικός 'μετασχηματισμός μπορεί μόνο να πραγματοποιηθεί ως προϊόν της –ελευθέρης– δράσης του προλεταριάτου,' παρατηρεί ο Λούκατς, και 'μόνο η έμπρακτη ταξική συνείδηση του προλεταριάτου κατέχει αυτήν την ικανότητα να μετασχηματίζει τα πράγματα.' Μια τέτοια φιλοσοφία προσανατολισμένη στην πράξη δεν πέθανε μετά τα πισωγυρίσματα της δεκαετίας του 1920. Ο Σαρτρ έπιασε το ίδιο θέμα στις αρχές του 1950 (πριν τον Μπαντιού στα 1970): σε σχέση με την πολιτική, 'η κοινωνική τάξη ποτέ δεν μπορεί να διαχωριστεί από τη συγκεκριμένη βούληση, που την εμψυχώνει, ούτε από τους στόχους, που επιδιώκει. Το προλεταριάτο σχηματίζεται με την καθημερινή δράση του. Υπάρχει μόνο σαν δράση. Είναι δράση. Αν σταματήσει να δρα, διαλύεται.'⁴⁹

Μεταξύ όλων των πραγμάτων, που συνδέουν τον Ρουσσώ με τον Μαρξ, λίγα πηγαίνουν τόσο βαθιά όσο η κριτική της συμβατικής κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Επειδή 'η βούληση δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί,' γι' αυτό κι 'η κυριαρχία, που δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά την άσκηση της γενικής βούλησης, ποτέ δεν μπορεί να εκχωρηθεί σε

μια νέα και συνειδητοποιημένη αρχή (κανόνες). Αντίθετα, ο δεύτερος τύπος αναδύεται από ένα συνδυασμό των 'πολλών πραγμάτων, από τα οποία εξαρτάται η διακυβέρνηση του λαού: το κλίμα, η θρησκεία, τους νόμους, τους κανόνες της κυβέρνησης, τα παραδείγματα από τις πράξεις του παρελθόντος, τους τρόπους και τα ήθη κι έθιμα' (Charles Montesquieu, *The Spirit of Laws*, μετάφρ. Anne M. Cohler et al., Cambridge University Press, Cambridge, 1989, 19:4). Επειδή το γενικό πνεύμα αποτελεί κατά πολύ το προϊόν του περιβάλλοντός του και της 'οργανικά' καθιερωμένης τάξης πραγμάτων, η φιλοσοφία του Montesquieu προτείνει, σαν πρόδρομος της φιλοσοφίας των Burke και de Maistre, ότι 'θα πρέπει να συμβιβάζομαστε με τα δεδομένα της ζωής αυτής και να μην προσπαθούμε να τα εξαναγκάσουμε να μετατραπούν σε σχήματα των δικών μας επινοήσεων' (Montesquieu, *The Spirit of Laws*, 1:2. Δείτε επίσης Norman Hampson, *Will and Circumstance: Montesquieu, Rousseau, and the French Revolution*, Duckworth, Λονδίνο, 1983, σελ. 9).

⁴⁸ Jefferson, επιστολή προς τον William Smith, 13 Νοεμβρίου 1787, στο Michael Hardt, επιμ., Jefferson, *The Declaration of Independence*, Verso, Λονδίνο, 2007, σελ. 35.

⁴⁹ Lukács, *History and Class Consciousness*, σελ. 205. Δείτε επίσης Jean-Paul Sartre, *The Communists and Peace*, μετάφρ. Martha Fletcher, Braziller, Νέα Υόρκη, 1968, σελ. 89.

κανέναν [και] μόνο η ίδια μπορεί να εκπροσωπεί τον εαυτό της: η δύναμη μπορεί να μεταβιβασθεί, αλλά όχι η βούληση.’ Ο λαός μπορεί (και πρέπει) να εξουσιοδοτεί κάποιους ‘παράγοντες,’ για να εκτελούν τη βούλησή του, αλλά δεν μπορεί να μεταβιβάσει την ίδια τη βούλησή του σαν τέτοια.⁵⁰ Ο Μαρξ ακολουθεί τον Ρουσσώ, στην αντίθεσή του με τον Χομπς, όταν ασκεί κριτική στη σύγχρονη αστική πολιτική, ουσιαστικά θεωρώντάς την ως μια αντιπροσωπευτική πολιτική –δηλαδή, σαν ένα σφετερισμό της λαϊκής δύναμης από το κράτος.⁵¹ Το αστικό ‘κράτος μπερδεύει, ελέγχει, ρυθμίζει, εποπτεύει κι εκπαιδεύει την κοινωνία των πολιτών από τις πιο σημαντικές εκφάνσεις της ζωής ως τα πιο ασήμαντα ανασαλέματά της.’ Η λαϊκή χειραφέτηση απαιτεί τη ρήξη μ’ ένα τέτοιο κράτος και την αντικατάστασή του, μέσα από τους ‘αγώνες της τάξης των παραγωγών ενάντια στην τάξη των σφετεριστών,’ από τις πολιτικές μορφές, που μπορούν να επιβλέψουν ‘την οικονομική χειραφέτηση της εργασίας.’⁵² Στα ίχνη της κριτικής του Μαρξ για την Κομμούνα, το *Κράτος κι Επανάσταση* του Λένιν φέρνει το επιχείρημα αυτό στα λογικά του συμπεράσματα.

Η βούληση προτάσσει την έναρξη της δράσης, όχι της αντιπροσώπευσης. Η άσκηση της πολιτικής βούλησης περιλαμβάνει την κατάληψη της εξουσίας, όχι την αποδοχή της, με την προϋπόθεση ότι (ως ζήτημα ‘λόγου’ ή ‘φυσικού δικαίου’) ο λαός πάντοτε δικαιούται να καταλαμβάνει την εξουσία. ‘Οι καταπιεσμένοι δεν μπορούν να μουν στον αγώνα σαν αντικείμενα,’ παρατηρεί ο Φρέιρε, ‘έτσι ώστε μόνο *αργότερα* να γίνουν ανθρώπινα όντα.’⁵³ Δεν έχει κανένα νόημα, όπως ισχυριζόταν ο Τζων Μπράουν στη δίκη του το 1859, να θεωρούμε τις επιταγές της δικαιοσύνης μόνο σαν συστάσεις, που υπομένουν το πέρασμα του χρόνου: ‘ακόμη είμαι πολύ νέος,’ έλεγε ο Μπράουν την παραμονή της εκτέλεσής του, ‘για να καταλάβω ότι ο Θεός είναι ένας θεατής των ανθρώπων.’⁵⁴ Μια παρόμοια αδημονία χαρακτηρίζει το στρατηγικό βολонταρισμό του Τσε Γκεβάρα, ο οποίος ήξερε ότι είναι άσκοπο να περιμένουμε ‘με κλειστά τα χέρια’ να ωριμάσουν οι

⁵⁰ Rousseau, *Social Contract* 2.1 κι επίσης 3:15.

⁵¹ ‘Το κράτος δεν προϋποθέτει το “λαό,” από τον οποίον θα προέκυπτε ως προϊόν ή ως ο υπηρέτης-αντιπρόσωπος. Αντίθετα, το κράτος θεσμοθετεί τους αντιπροσωπευόμενους ως πολιτικά υποκείμενα, μέσω της μόνιμης αποστέρισης της δύναμής τους να ενεργούν πολιτικά στο πρώτο πρόσωπο’ (André Tosel, *Études sur Marx, et Engels*, Kimé, Παρίσι, 1996, σελ. 71). Επομένως, εδώ βρίσκονται κι οι περιορισμοί της πρόσφατης επαναθεώρησης του λαϊκισμού, που έκανε ο Laclau. Επειδή αντιλαμβάνεται την ‘κατασκευή του λαού’ όχι μέσω της δύναμης, της ενότητας και της βούλησης, αλλά μέσω της ετερογένειας, της διαφοράς και της γλώσσας, ο Laclau κατανοεί την οποιαδήποτε λαϊκή ‘διάρθρωση της αλυσίδας των ισοδυναμιών,’ κατά πρώτο και κύριο λόγο, μέσω της αντιπροσώπευσης. Για τον Laclau, σε μια επιχειρηματολογία, που στρέφεται εναντίον του Rousseau, ‘η κύρια δυσκολία στις κλασικές θεωρίες της πολιτικής αντιπροσώπευσης είναι ότι οι περισσότερες απ’ αυτές αντιλαμβάνονταν τη βούληση του “λαού” σαν κάτι, το οποίο είχε συγκροτηθεί πριν την αντιπροσώπευση,’ πάρα μέσα απ’ αυτήν (Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, Λονδίνο, 2005, σελ. 163–4).

⁵² Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Foreign Languages Press, Πεκίνο, 1978, σελ. 59. Επίσης Marx, *The Civil War in France*, σελ. 74.

⁵³ Paulo Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, μετάφρ. Myra Ramos, Penguin, Λονδίνο, 1996, σελ. 50.

⁵⁴ Παραπομπή στο Arthur Jordan, ‘John Brown’s Raid on Harper’s Ferry,’ *International Socialist Review*, τομ. 21, αρ. 1, 1960, www.marxists.org/history/etol/newspape/isr/vol21/no01/jordan.htm. Επίσης, ‘η γενική βούληση, για να είναι αληθινά τέτοια, πρέπει να είναι γενική ακόμη και στην ουσία της. Πρέπει να προέρχεται από όλους και να εφαρμόζεται σ’ όλους’ (Rousseau, *Social Contract* 2:4).

αντικειμενικές συνθήκες. Όποιος περιμένει την ‘εξουσία να πέσει στα χέρια του λαού σαν ώριμο φρούτο,’ ποτέ δεν θα σταματήσει να περιμένει.⁵⁵

Όπως προτείνει ένας από τους σημερινούς πιο εύγλωττους υποστηρικτές του ‘ζωντανού κομμουνισμού,’ η περιεκτική πολιτική πρέπει να αρχίζει με την ανεπιφύλακτη επικύρωση της ‘ανθρώπινης φύσης του κάθε ανθρώπινου όντος.’ Η πολιτική μας, λέει ο S’bu Zikode, πρόεδρος του κινήματος Abahlali baseMjondolo των κατοίκων των παραγκουπόλεων του Ντουρμπάν, είναι ριζωμένη στα ‘μέρη, που έχουμε καταλάβει’ και κρατήσει:

Δεν θα περιμένουμε πια ήσυχα την ανθρώπινή μας φύση να αναγνωρισθεί τελικά μια μέρα. Έχουμε ήδη καταλάβει το μέρος μας στη γη των πόλεων κι έχουμε κρατήσει αυτό το έδαφος. Έχουμε επίσης αποφασίσει το καταλάβουμε το μέρος μας σ’ όλες τις [πολιτικές] συζητήσεις κι αυτό κάνουμε τώρα. Καταλαμβάνουμε το μέρος μας ταπεινά, αλλά σθεναρά. Δεν επιτρέπουμε το κράτος να μας κρατά ήσυχους στο όνομα μιας μελλοντικής επανάστασης, που δεν έρχεται. Δεν επιτρέπουμε στις ΜΚΟ να μας κρατούν ήσυχους στο όνομα ενός μελλοντικού σοσιαλισμού, που δεν μπορούν να οικοδομήσουν. Καταλαμβάνουμε το μέρος μας σαν λαός, που μετρά το ίδιο μ’ οποιονδήποτε άλλο.⁵⁶

Αντίθετα, εκείνοι που δεν μπορούν να εμπιστευθούν το λαό συνιστούν τις αρετές της υπομονής. Μια τέτοια έλλειψη εμπιστοσύνης παίρνει τη γενική μορφή της επιμονής στη διατήρηση ενός κοινωνικά διαμεσολαβούμενου χρόνου, του χρόνου της διαρκούς ‘εξέλιξης.’ Ο λαός ενεργεί πολύ βιαστικά: δεν έχουν ωριμάσει οι συνθήκες να μπορεί να καθορίζει τις δικές του απαιτήσεις.⁵⁷ Απ’ αυτή την άποψη, είναι πάντοτε πολύ πρόωρη η διεκδίκηση της ισότητας και της συμμετοχής. Μόνο όταν ‘μεγαλώσει’ ή ‘προοδεύσει’ μπορεί ο σημερινός λαός να αξίζει να έχει τα δικαιώματα, που μια συνετή κοινωνία κατέχει. Μεταξύ της εμπιστοσύνης στο λαό και της εμπιστοσύνης στην ιστορική πρόοδο, όπως είχε προβλέψει ο Ρουσσώ, η επιλογή είναι ασυμβίβαστη.

4. Όπως οποιαδήποτε άλλη μορφή ελεύθερης ή εθελούσιας δράσης, η λαϊκή βούληση στηρίζεται πάνω στην πρακτική επάρκεια της άσκησής της. Η βούληση δεν είναι περισσότερο μια ‘ουσία’ ή ένα αντικείμενο της γνώσης απ’ όσο το *cogito*, όπως το είχαν επεξεργασθεί με διάφορους τρόπους και το είχαν υποστηρίξει ο Καντ, ο Φίχτε κι ο Σαρτρ. Η ‘θεμελιώδης ελευθερία’ ή η ‘πρακτική άσκηση του λόγου’ επιβεβαιώνεται μέσω του τι

⁵⁵ Che Guevara, ‘The Marxist-Leninist Party,’ στο *Che: Selected Works of Ernesto Guevara*, επιμ. Rolando E. Bonachea και Nelson P. Valdes, MIT Press, Cambridge MA, 1969, σελ. 104–6.

⁵⁶ S’bu Zikode, ‘The Burning Issue of Land and Housing,’ 28 Αυγούστου 2008, www.diakonia.org.za/index.php?option=com_content&task=view&id=129&Itemid=54.

⁵⁷ Μια άλλη εκδοχή της ίδιας υποθετικής κατάστασης διέπει την πρόσφατη δουλειά του Simon Critchley. Επειδή δεν μπορούμε να προδιαγράψουμε τους σκοπούς μας, για να ξεπεράσουμε το ‘έλλειμμα των κινήτρων μας,’ πρέπει να αποδεχθούμε κάποια ‘ετερόνομα’ κίνητρα, τα οποία μας επιβάλλονται από τους άλλους ή από τα έξω, τους άλλους που είναι άπειρα ‘ανώτεροί’ μας, πιο ιεροί από εμάς. Η υπευθυνότητα απέναντι σε μια τέτοια υπερβατική ή άπειρη απαίτηση ξεπερνά κάθε απλώς αυτόνομη ελευθερία (Critchley, *Infinitely Demanding*, Verso, Λονδίνο, 2007, σελ. 56–7). Το πόρισμα της στρατηγικής από μια τέτοια ευλάβεια είναι μια ξεφούσκωτη ‘αυτο-υπονομευτική’ ελαφρότητα: η ιερή μεγαλοπρέπεια των άλλων απαιτήσεών μας, ‘όχι η Προμηθεαϊκή αυθεντικότητα, αλλά η περιγέλαστη πλαστότητα’ (σελ. 124, 82).

κανείς πράττει και δημιουργεί, παρά μέσω του τι είναι, έχει ή γνωρίζει. Η ελευθερία καταδεικνύεται κι αιτιολογείται μέσω της βούλησης και της πράξης, ή αλλιώς δεν υπάρχει.⁵⁸ Είμαστε ελεύθεροι, γράφει η Μπωβουάρ, αλλά η ελευθερία 'υπάρχει' μόνο καθώς υφίσταται για να υπάρξει.' Είμαστε ελεύθεροι στο βαθμό που 'θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι,'⁵⁹ και θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι, καθώς διασχίζουμε τη διαχωριστική γραμμή, που χωρίζει την παθητικότητα και την υπαγωγή στη 'μειονότητα' από την άσκηση της ελεύθερης βούλησης και την ενεργητική δραστηριότητα. Θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι διανύοντας την απόσταση, που υπάρχει μεταξύ της ελευθερίας μας και της προηγούμενης ανελευθερίας. Είμαστε ελεύθεροι σαν αυτο-ελευθερωνόμενοι.

Επομένως, για να αφυπνισθεί από τον εφιάλτη της ιστορίας, ο λαός χρειάζεται να προσβλέπει στη δύναμη της βούλησής του. Ο λαός είναι καταδικασμένος, παραδέχεται ο Ροβεσπιέρος, 'να ανυψώσει το ναό της ελευθερίας με τα χέρια του ακόμη σημαδεμένα από τις ουλές, που του έχουν αφήσει οι αλυσίδες του δεσποτισμού.' Η βούληση, ατομική ή συλλογική, δεν μπορεί να αρχίζει με μια πλήρη κατοχή των σκοπών και της δύναμής της: για την ακρίβεια, επιθυμεί να βρει, παρά παίρνει έτοιμη, την αποσαφήνισή της.⁶⁰ Η βολонταριστική επιταγή πρέπει να μπορεί να προσβλέπει στα αποτελέσματα, που καθιστούν δυνατές τις αιτίες τους. Ο Ρουσσώ αναγνωρίζει αυτή την αναγκαιότητα: 'Για να μπορεί ένας εκκολλαπτόμενος λαός να εκτιμά τις σωστές πολιτικές αρχές και να υπακούσει τους θεμελιώδεις κανόνες της τέχνης της πολιτικής, τα αποτελέσματα πρέπει να γίνουν οι αιτίες ... Πριν τη θεσμοθέτηση των νόμων, ο λαός θα έπρεπε να ήταν αυτό που θα γινόταν μέσω αυτών των ιδίων νόμων.'⁶¹ Η πίεση των συμβάντων θα ωθήσουν τον Ροβεσπιέρο και τον Σαιν-Ζύστ σε παρόμοια συμπεράσματα. Ο Μαρξ έδωσε στο ίδιο σχεδόν πρόβλημα την πιο παραγωγική διατύπωσή του, όταν τη σχηματοποίησε μέσω της διαδικασίας, που θα μπορούσε να εκπαιδεύσει τους εκπαιδευτές.⁶²

Η διαδικασία του περάσματος από την υποταγή στη συμμετοχή, παρατηρεί ο Μάικλ Χαρντ σε σχέση και με τον Λένιν και τον Τζέφερσον, περιλαμβάνει πάντοτε μια 'αυτο-εξάσκηση στις ικανότητες της αυτοκυριαρχίας ... Οι άνθρωποι μόνο τότε μαθαίνουν τη δημοκρατία, όταν την ασκούν.' Ένα μεγάλο μέρος της δουλειάς του Ζακ Ρανσιέρ περιστρέφεται γύρω από ένα παράλληλο πρόβλημα: δοθείσης της κοινωνικής διαφοροποίησης μεταξύ εξουσιαστών κι εξουσιαζόμενων, ή δασκάλων και διδασκόμενων, πώς είναι δυνατόν οι άνθρωποι, που αρχικά είναι παθητικοί, υποταγμένοι

⁵⁸ Πόσο πολύ είμαστε, στην πραγματικότητα ή 'αντικειμενικά,' ελεύθεροι, επιμένει ο Kant, 'είναι μόνο ένα υποθετικό ερώτημα, το οποίο μπορούμε να το παραβλέψουμε στο βαθμό που εστιάζουμε πάνω στο τι οφείλουμε ή δεν οφείλουμε να πράττουμε' (Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, A801-4/B829-32. Δείτε επίσης *Groundwork*, 447-50). Από την άλλη μεριά, ο Rousseau πάλι είχε προαναγγείλει το σημείο αυτό: 'Θέλω να δρω και θα δράσω ... Η θέλησή μου είναι γνωστή από τις δράσεις της, όχι από τη φύση της' (*Émile*, §983).

⁵⁹ Simone de Beauvoir, *Ethics of Ambiguity*, μετάφρ. Bernard Frechtman, Citadel Press, Νέα Υόρκη, 1976, σελ. 24-5, 130-31.

⁶⁰ Robespierre, παραπεμπόμενος στο David Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*, Free Press, Νέα Υόρκη, 1985, σελ. 231. Η ψυχανάλυση μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε, παρατηρεί ο Badiou, ότι η θέληση 'δεν είναι αναγκαστικά διαφανής στον εαυτό της' (Badiou, 'La Volonté,' 13 Μαρτίου 2003).

⁶¹ Rousseau, *Social Contract* 2:7.

⁶² Robespierre, *Œuvres*, V, σελ. 19-20. Επίσης Marx, *Theses on Feuerbach* §3, www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/index.htm.

ή και ‘κακοποιημένοι,’ να μπορούν να φθάσουν να ασκούν την αυτο-χειραφέτησή τους προσβλέποντας στην ισότητα, μέσω μιας διαβεβαίωσης, της οποίας η επαλήθευση θα ακυρώνει αναδρομικά την οποιαδήποτε βάση ισχύος της αρχικής διαφοροποίησης των ρόλων και της νοημοσύνης;⁶³ Αντίθετα, οι ήδη μορφωμένοι τείνουν να ανησυχούν ότι, αν παρέμενε ανεξέλεγκτη, η αυτο-μόρφωση των ανθρώπων θα οδηγούσε μόνο σε μια διαρκώς επαπειλούμενη τυραννία της πλειοψηφίας. ‘Από τις απαρχές της κοινωνίας,’ παρατηρεί ο Ντρέιπερ, ‘δεν είχαν τελειωμό οι θεωρίες, οι οποίες “αποδείκνυαν” το αναπόφευκτο της τυραννίας και το αδύνατο της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Δεν υπάρχει πιο πρόσφορη ιδεολογία για την κυρίαρχη τάξη και τους διανοούμενους λακέδες της’ και “ο μόνος τρόπος να αποδείξουμε το λάθος της είναι ο ίδιος ο αγώνας.”⁶⁴

5. Αν είναι να έχει επιμονή και διάρκεια, μια πολιτική συνένωση (association) πρέπει φυσικά να είναι πειθαρχημένη κι ‘αδιάσπαστη.’⁶⁵ Οι εσωτερικές διαφορές κι οι αντιπαραθέσεις στις συζητήσεις μέσα σε μια οργανωμένη συνένωση είναι ένα πράγμα, ενώ οι φραξιονιστικές διαιρέσεις ή τα σχίσματα είναι ένα άλλο πράγμα. Η λαϊκή ελευθερία διατηρείται τόσο καιρό όσο ο λαός την υποστηρίζει. ‘Για να μην είναι το κοινωνικό σύμφωνο ένας κενός τύπος,’ σύμφωνα με την περίφημη ρήση του Ρουσσώ, ‘πρέπει σιωπηλά να περιλαμβάνει τη δέσμευση, που από μόνη της μπορεί να ενεργοποιήσει κι άλλες δεσμεύσεις, ότι οποιοσδήποτε αρνείται να υπακούσει τη γενική βούληση θα εξαναγκάζεται να το κάνει από το συνολικό σώμα. Αυτό σημαίνει ότι θα εξαναγκάζεται να είναι ελεύθερος.’ Η διατήρηση της δημόσιας ελευθερίας, σύμφωνα με μια συγκλονιστική έκφραση του Ροβεσπιέρου, απαιτεί την αναγνώριση του ‘δεσποτισμού της αλήθειας.’ Κοντολογίς, η συλλογική ελευθερία θα επιβιώσει μόνο εφόσον ο λαός μπορεί να αμύνεται απέναντι σε διασπάσεις και σε παραπλανήσεις. ‘Η γενική βούληση είναι πάντοτε δίκαιη και πάντοτε τείνει προς το δημόσιο όφελος, αλλά απ’ αυτό δεν έπεται ότι οι αποφάσεις του λαού είναι πάντοτε εξίσου σωστές. ... Ο λαός δεν είναι ποτέ διεφθαρμένος, αλλά είναι συχνά απατημένος, και μόνο τότε εμφανίζεται απέναντι στη βούληση αυτό που είναι κακό.’⁶⁶

Η ‘αρετή’ είναι το όνομα, το οποίο ο Ρουσσώ κι οι Ιακωβίνοι είχαν δώσει στις πρακτικές, που απαιτούνται για την υπεράσπιση της γενικής βούλησης απέναντι στην παραπλάνηση και τη διάσπαση. Η άσκηση της αρετής είναι η πριμοδότηση των συλλογικών έναντι των μερικών κι ιδιαιτέρων συμφερόντων κι η διασφάλιση της διακυβέρνησης της κοινωνίας ‘μόνο πάνω στη βάση της διατήρησης του κοινού συμφέροντος ... Κάθε άτομο είναι ενάρετο, όταν η ατομική του βούληση είναι πλήρως εναρμονισμένη με τη γενική βούληση.’ Αν λοιπόν ‘επιθυμούμε την εκπλήρωση της γενικής βούλησης,’ απλώς χρειάζεται ‘να κάνουμε όλες τις ατομικές βουλήσεις να συμφωνήσουν μαζί της ή, μ’ άλλα λόγια, ...: να συμβάλουμε στην κυριαρχία της αρετής.’⁶⁷

⁶³ Hardt, ‘Introduction,’ στο Jefferson, *The Declaration of Independence*, xix–xx. Δείτε επίσης Hallward, ‘Rancière and the Subversion of Mastery,’ *Paragraph*, τομ. 28, αρ. 1, 2005, σελ. 26–45.

⁶⁴ Draper, ‘Two Souls,’ §10.

⁶⁵ ‘Για τον ίδιο λόγο που η κυριαρχία είναι αναπαλλοτρίωτη, είναι αδιάσπαστη, αδιαίρετη, γιατί η βούληση είτε είναι γενική ή όχι’ (Rousseau, *Social Contract* 2:2. Δείτε επίσης Robespierre, *Œuvres*, VII, σελ. 268).

⁶⁶ Rousseau, *Social Contract* 1:7. Επίσης Robespierre, *Œuvres*, IX, 83–84 όπως και Rousseau, *Social Contract* 2.3.

⁶⁷ Rousseau, *Social Contract* 2.1. ‘Discourse on Political Economy,’ σελ. 69, 67, με τροποποίηση της Αγγλικής μετάφρασης.

Οι Γάλλοι επαναστάτες έβαλαν στην καρδιά τους τα λόγια του Ρουσσώ. Αν επικράτησε ο Ροβεσπιέρος στο πέραςμα του 1793, είναι επειδή αυτός είχε καταλάβει πιο ξεκάθαρα γιατί (όπως το έθετε στο προσωπικό του σημειωματάριο) ‘έχουμε ανάγκη μια μοναδική βούληση, ΜΙΑ βούληση [*une volonté UNE*].’ Αν η βούληση αυτή πρέπει να είναι δημοκρατική, παρά βασιλική, τότε ‘έχουμε ανάγκη από δημοκρατικούς Υπουργούς, δημοκρατικές εφημερίδες, δημοκρατικούς βουλευτές, δημοκρατικό σύνταγμα.’ Κι επειδή η εγχώρια αντίσταση σε μια τέτοια δημοκρατικοποίηση του δημόσιου χώρου ‘προέρχεται από την αστική τάξη,’ τότε, ‘ΓΙΑ ΝΑ ΝΙΚΗΣΟΥΜΕ ΤΟΥΣ ΑΣΤΟΥΣ, πρέπει ΝΑ ΑΝΑΣΥΝΤΑΞΟΥΜΕ ΤΟ ΛΑΟ.’⁶⁸ Πάνω στη διαφορά, που συνδέει και διαχωρίζει τον Μαρξ από τον Ροβεσπιέρο, κινούμαστε από τη λαϊκή εξέγερση προς τη ‘δικτατορία του προλεταριάτου.’ Αλλά τι συνεπάγεται η προσφυγή σ’ αυτή τη δικτατορία, παρά ‘την αυταπόδεικτη αλήθεια ότι η ενιαία λαϊκή βούληση θα ήταν ακαταμάχητη σ’ ένα πραγματικά δημοκρατικό κράτος;’⁶⁹ Η βασική στρατηγική αρχή είχε, για μια ακόμη φορά, προβλεφθεί από τους περιορισμούς των Ιακωβίνικων πρακτικών. Το ‘πρώτο και κρίσιμο βήμα’ για μια πιο ίση κατανομή των πόρων και των ευκαιριών, γνώριζε ο Μπαμπέφ, ήταν ‘η επίτευξη μιας πραγματικά αποτελεσματικής δημοκρατίας, μέσα από την οποία θα μπορούσε να εκφρασθεί η λαϊκή βούληση.’ Όμως, έχοντας παρακολουθήσει τη μοίρα του Ροβεσπιέρου και του Σαιν-Ζύστ, ο Μπαμπέφ κάνει, το φθινόπωρο του 1794, τα πρώτα βήματα πάνω σ’ ένα δρόμο, που οι μαχητές του Κομμουνισμού θα εξερευνούσαν στον επόμενο ένα-μισό αιώνα. Επειδή ‘η αδιαφοροποίητη μάζα του λαού’ δεν θα μπορούσε να βασίζεται μόνο στον εαυτό της, για να στηρίξει την επανάσταση απέναντι στους εχθρούς της, γι’ αυτό, λοιπόν, οι παρτιζάνοι, που επιθυμούν τη συνέχιση της επανάστασης, πρέπει να εδραιώσουν, να συγκροτήσουν, μέσα από τις παρεμβάσεις τους στις λαϊκές κοινότητες (*societies*) και τις συνενώσεις (*associations*), δηλαδή, κάποιες πιο πειθαρχημένες και συνεκτικές μορφές πολιτικής οργάνωσης.⁷⁰

6. Φυσικά, η έμπρακτη άσκηση της βούλησης προχωρεί μόνο απέναντι στην αντίσταση σ’ αυτήν. Η ύπαρξη της βούλησης ισοδυναμεί με τη συνέχισή της, απέναντι σε κάθε δυσκολία ή εμπόδιο –αυτή είναι η διακυβευόμενη επιλογή σε κάθε αγωνιστική ηθική.⁷¹ Είτε επιθυμείτε να κάνετε κάτι και θα το κάνετε ή δεν το επιθυμείτε και δεν θα το κάνετε. Ακόμη και καθώς ανακαλύπτει κανείς τους διαφορετικούς τρόπους, με τους οποίους μπορεί να κάνει ή να μην κάνει κάτι, αυτές παραμένουν οι μόνες δυο εναλλακτικές λύσεις, που η πολιτική βούληση πρέπει να αντιμετωπίσει: ναι ή όχι, υπέρ ή εναντίον, συνέχιση ή τερματισμός, όπου ‘ο τερματισμός πριν το τέλος ισοδυναμεί με τον αφανισμό.’⁷² Σαν κάποιος, που (προσωρινά) επέζησε του Θερμιδώρα, ο Μπαμπέφ γνώριζε

⁶⁸ Robespierre, σημειώσεις γραμμένες στις αρχές του Ιουνίου 1793, στο J.M. Thompson, *Robespierre*, Blackwell, Οξφόρδη, 1935, II, σελ. 33–4.

⁶⁹ Thomas Sowell, ‘Karl Marx and the Freedom of the Individual,’ *Ethics*, τομ. 73, αρ. 2, 1963, σελ. 119. Δείτε επίσης Draper, *The ‘Dictatorship of the Proletariat’ from Marx to Lenin*, Monthly Review Press, Νέα Υόρκη, 1987, κεφ. 1.

⁷⁰ R.B. Rose, *Gracchus Babeuf: The First Revolutionary Communist*, Stanford University Press, Stanford, 1978, σελ. 104, 167–9.

⁷¹ Δείτε σχετικά Beauvoir, *Ethics of Ambiguity*, σελ. 27–8. Επίσης Alain Badiou, *Ethics*, μετάφρ. Peter Hallward, Verso, Λονδίνο, 2001 καθώς και σελ. 52, 91.

⁷² Robespierre, *Œuvres*, X, σελ. 572.

πολύ καλά ότι ‘η οργάνωση της πραγματικής ισότητας, αρχικά, δεν θα ευχαριστήσει τους πάντες.’ Στο βαθμό που ‘ο σκοπός της Επανάστασης είναι η καταστροφή της ανισότητας κι η επανεδραίωση της κοινής ευημερίας,’ τότε ‘η Επανάσταση δεν έχει τελειώσει,’ όταν κι εφόσον οι πλούσιοι συνεχίζουν να εξουσιάζουν τους φτωχούς.⁷³ Τότε, όπως και τώρα, η επανάσταση διαιρεί αυτούς που θέλουν να την τερματίσουν απ’ αυτούς που είναι αποφασισμένοι να τη συνεχίσουν.

Ως συνήθως, ο Σιεγιέ προβλέπει την ουσιαστική λογική του ανταγωνισμού, που διέπει την πολιτική περίοδο των Ιακωβίνων: ‘μια προνομιούχα τάξη είναι επιβλαβής ... μόνο και μόνο γιατί υπάρχει.’⁷⁴ Κι ως συνήθως, ο Ροβεσπιέρος ακολουθεί στο χτύπημα: αφού οι πλούσιοι κι οι τύραννοι, που τους προστατεύουν, είναι από τη φύση τους ‘οι μαστιγοφόροι του λαού,’ γι’ αυτό λοιπόν, κι ο λαός, που τολμά να ανατρέψει την τυραννία, ‘έχει μόνο ένα τρόπο να γλιτώσει από την εκδίκηση των βασιλιάδων: να τους νικήσει. Να τους κατατροπώσετε ή να αφανισθείτε. Αυτές είναι οι μοναδικές επιλογές σας.’ Στις ομιλίες του, από τις οποίες κρίθηκε η μοίρα του ίδιου του βασιλιά, ο Σαιν-Ζύστ στηρίχθηκε στην ίδια λογική. Ο βασιλιάς σαν βασιλιάς είναι ένας ‘εχθρός, ξένος μεταξύ μας,’ ο οποίος πρέπει ‘να βασιλεύει ή να πεθάνει.’ Αν ‘ο βασιλιάς είναι αθώος, ο λαός είναι ένοχος.’⁷⁵

Αν για τους Ιακωβίνους του 1793 ο ‘τρόμος’ έρχεται να εμφανισθεί σαν κάτι το συμπληρωματικό προς την ‘αρετή,’ αυτό αποτελεί, πάνω απ’ όλα, μια συνέπεια της αποφασιστικότητάς τους να ξεπεράσουν την αντίσταση του βασιλιά και των πλουσίων. ‘Οδηγούμε το λαό με το λόγο,’ όπως εξηγούσε ο Ροβεσπιέρος τον Φεβρουάριο του 1794, και

τους εχθρούς του λαού με τον τρόπο ... Αν το βασικό κίνητρο της λαϊκής κυβέρνησης τον καιρό της ειρήνης είναι η αρετή, κατά τη διάρκεια της επανάστασης είναι η αρετή μαζί με τον τρόπο: αρετή, χωρίς την οποίαν ο τρόμος είναι ολέθριος, και τρόμος, χωρίς τον οποίον η αρετή είναι αδύναμη. Ο τρόμος δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια γρήγορη, αυστηρή κι άκαμπτη δικαιοσύνη. Επομένως, είναι μια πηγή της αρετής. Είναι λιγότερο η ίδια η αρχή (οι κανόνες) και περισσότερο μια συνέπεια της γενικής αρχής της δημοκρατίας, που εφαρμόζεται κάτω από τις πιο πιεστικές ανάγκες της πατρίδας (*patrie*).⁷⁶

Το γιατί ο τρόμος των Ιακωβίνων συνεχίζει να τρομοκρατεί το πολιτικό μας κατεστημένο, μ’ έναν τέτοιο τρόπο, που ακόμη και μετά την ασύγκριτα αιματηρότερη καταπίεση της Κομμούνας του 1871 δεν παρατηρήθηκε, οφείλεται σε λόγους, που δεν έχουν τίποτε να κάνουν με την πραγματική έκταση της ενεχόμενης βίας. Από την άποψη αυτού που ήδη είναι εδραιωμένο, παρατηρεί ο Σαιν-Ζύστ, ‘ό,τι παράγει το γενικό καλό είναι πάντοτε

⁷³ Babeuf, *Manifesto of the Equals*, 1796, www.marxists.org/history/france/revolution/conspiracy-equals/1796/manifesto.htm. Επίσης ‘Analysis of the Doctrine of Babeuf,’ 1796, άρθρο 10, www.marxists.org/history/france/revolution/conspiracy-equals/1797/placard.htm. Όπως και ‘Babeuf’s Defense,’ Φεβρουάριος-Μάιος 1797, www.historyguide.org/intellect/defense.html.

⁷⁴ Sieyès, *What is the Third Estate?*, στο Sieyès, *Political Writings*, σελ. 157. Δείτε επίσης Fanon, *Wretched*, σελ. 200.

⁷⁵ Robespierre, *Œuvres*, VI, σελ. 625 και V, σελ. 61. Επίσης Saint-Just, *Œuvres*, σελ. 479, 512.

⁷⁶ Robespierre, *Œuvres*, X, σελ. 356–7.

τρομακτικό.’ Ο τρόμος με την Ιακωβίνικη έννοια (αντίθετης της Θερμιδοριανής) είναι η χρησιμοποίηση της οποιασδήποτε δύναμης απαιτείται, για να ξεπερασθούν εκείνα τα ιδιαίτερα συμφέροντα, τα οποία επιχειρούν να υπονομεύσουν ή να καταστήσουν ανίσχυρο το συλλογικό συμφέρον. Ο Ιακωβίνικος τρόμος ήταν περισσότερο αμυντικός παρά επιθετικός, περισσότερο ζήτημα χαλιναγώγησης παρά εξαπόλυσης της λαϊκής βίας. ‘Ας είμαστε τρομακτικοί,’ έλεγε ο Νταντόν, ‘ώστε ο λαός να μην είναι.’⁷⁷ Η ανάγκη για πιο περιορισμένες, αλλά όχι λιγότερο ελαστικές, μορφές αυτο-άμυνας έχει βιωθεί και πιο πρόσφατα, με διαφορετικούς τρόπους, αλλά με παρόμοια αποτελέσματα, από τους πολιτικούς αγωνιστές στους παραγκομαχαλάδες του Πορτ-ω-Πρένς και του Γιοχάνεσμπουργκ, στα χωριά του Αλτιπλάνο και στα προσφυγικά στρατόπεδα της Γάζας και του Λίβανου.

7. Παρόμοια, η καθημερινή άσκηση της βούλησης διακρίνεται από μια απλή επιθυμία ή φαντασία μέσω της ικανότητάς της να ενεργοποιεί τη διαδικασία της αυθεντικής ‘πραγματοποίησης.’⁷⁸ ‘Η βούληση πάντα θέλει να κάνει κάτι,’ παρατηρεί η Άρεντ, κι, ‘έτσι, τρέφει περιφρόνηση προς την καθαρή σκέψη, της οποίας ολόκληρη η δραστηριότητα συνίσταται στο “να μην κάνει τίποτε”.’⁷⁹ Όπως προτείνεται από την πολυσημία του αντίστοιχου Αγγλικού όρου (will), η βούληση είναι προσανατολισμένη προς την κατεύθυνση του επιδιωκόμενου μέλλοντος. Ακόμη κι ο Καντ μπορούσε να δει ότι, στο βαθμό που επιθυμούμε την επίτευξή της, ‘η απλή αλλά συνήθης ιδέα’ του ηθικού κόσμου, ‘στην πραγματικότητα, μπορεί και πρέπει να ασκεί την επιρροή της στον αισθητό κόσμο, για να τον κάνει να συμφωνήσει, όσο περισσότερο γίνεται, μ’ αυτήν την ιδέα.’⁸⁰ Οι σύγχρονοι του Καντ Ιακωβίνοι προδιέγραφαν, με τις πρακτικές τους, την θεωρητική εξέλιξη για την ακόλουθη ανάπτυξη της μετα-Καντιανής φιλοσοφίας. Μόνο οι κατάλληλοι δημοκρατικοί θεσμοί κι οι εκπαιδευτικές πρακτικές, έγραφε ο Σαιν-Ζύστ, μπορούν να υπηρετήσουν την ‘εγγύηση της δημόσιας ελευθερίας,’ για να προάγουν τη δημόσια αρετή. ‘Μετατρέψαμε σ’ επιβλητικές πραγματικότητες,’ δήλωνε υπερήφανα ο Ροβεσπιέρος, ‘τους νόμους της αιώνιας δικαιοσύνης, που περιφρονητικά ονομάζονταν όνειρα των ανθρωπιστών. Η ηθικότητα κάποτε ήταν περιορισμένη μέσα στα βιβλία των φιλοσόφων. Τώρα τη βάλαμε στη διακυβέρνηση των εθνών.’⁸¹

Η πολιτική βούληση διατηρείται λοιπόν, στο βαθμό που η ίδια διατηρεί την υλοποίηση και την πραγματοποίησή της. Μετά τον Φίχτε, ο Χέγκελ συμπληρώνει τη βολονταριστική τροχιά, η οποία είχε ξεκινήσει με τον Ρουσσώ και τον Καντ, όταν

⁷⁷ Saint-Just, ‘Institutions républicaines’ (1794), στο *Œuvres*, σελ. 1141. Δείτε επίσης Saint-Just, *Œuvres*, 659–60. Ακόμη, Danton, 10 Μαρτίου 1793, παραπεμπόμενο στο Wahnich, *Liberté ou la mort*, σελ. 62. Στην περίφημη επιστολή του ‘Adam and Eve letter,’ ο Jefferson υπερασπιζόταν την αρχική φάση του τρόμου των Ιακωβίνων για τον ίδιο λόγο. ‘Η ελευθερία όλης της γης εξαρτιόταν από το ζήτημα αυτού του αγώνα [... , κι] αν αντίθετα είχαμε ηττηθεί, θα έβλεπα τη μισή γη ερημωμένη’ (Jefferson, επιστολή προς τον William Short, 3 Ιανουαρίου 1793, στο Hardt, επιμ., Jefferson, *The Declaration of Independence*, σελ. 46–7).

⁷⁸ Δείτε Sartre, *Being and Nothingness*, σελ. 505. Επίσης Gramsci, ‘The Modern Prince,’ στο *Selections from Prison Notebooks*, σελ. 175 σημ. 75.

⁷⁹ Arendt, *Willing*, σελ. 37.

⁸⁰ Kant, *Critique of Pure Reason*, σελ. A808/B836. Δείτε επίσης Frederick Beiser, *German Idealism: The Struggle against Subjectivism 1781–1801*, Harvard University Press, Cambridge MA, 2002, σελ. 279–80.

⁸¹ Saint-Just, ‘Institutions républicaines,’ στο *Œuvres*, σελ. 1088–89, 1135. Επίσης Robespierre, *Œuvres*, X, σελ. 229.

προσδιορίζει την ιδέα της ελεύθερης συλλογικής βούλησης –μιας βούλησης, η οποία επιθυμεί και πραγματοποιεί τη δική της χειραφέτηση– ως την εμψυχώτρια αρχή μιας συγκεκριμένης πολιτικής συνένωσης (association). Νοούμενη μ' αυτόν τον τρόπο, η βούληση δεν είναι τίποτε άλλο παρά 'η σκέψη, που μεταφέρεται στην ύπαρξη ... Η δραστηριότητα της βούλησης συνίσταται στην ακύρωση και την υπέρβαση [aufzuheben] της αντίφασης μεταξύ της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας και στη μεταφορά των σκοπών της από την άποψη του υποκειμενικού προσδιορισμού τους σε μια αντικειμενική προοπτική.'⁸² Μετά τον Χέγκελ, ο Μαρξ θα επεκτείνει την υλιστική διάσταση ενός τέτοιου συγκεκριμένου προσδιορισμού, χωρίς ποτέ να εγκαταλείψει την ιδέα ότι το τελικώς προσδιοριζόμενο στοιχείο δεν βρίσκεται κάτω από τους οικονομικούς ή τους ιστορικούς περιορισμούς, αλλά διέπεται από την ελευθερία της ανθρώπινης δράσης –από τη δυνατότητα του 'κάθε ξεχωριστού ατόμου' να προκαθορίζει τους δικούς του σκοπούς και να κάνει τη δική του ιστορία.⁸³ Στις ίδιες κατευθύνσεις, μετά τον Λένιν και τον Γκράμσι, η παρτιζάνοι της 'δυναμικής εξουσίας' επιχειρούν να οικοδομήσουν, βήμα προς βήμα, τους θεσμούς της λαϊκής βάσης για 'ένα κοινωνικό πλαίσιο, που θα είναι ευαίσθητο και θα ανταποκρίνεται στην πραγματική βούληση του λαού.'⁸⁴

8. Η πραγματοποίηση της λαϊκής βούλησης είναι προσανατολισμένη προς την καθολικοποίηση των συνεπειών της. Όπως είχε κατανοήσει η Μπωβουάρ καλύτερα από τον Σαρτρ, τότε μόνο μπορώ να επιθυμώ τη δική μου ελευθερία, όταν επιθυμώ την ελευθερία των πάντων. Επομένως, το μόνο υποκείμενο, που μπορεί να στηρίξει το έργο της αδιάκοπης χειραφέτησης είναι ο λαός σαν τέτοιος, η ανθρωπότητα σαν σύνολο. Οι Καντ, Χέγκελ και Μαρξ κάνουν τα απαιτούμενα βήματα, για να μετακινηθούν από την περιορισμένου ενδιαφέροντος έννοια, που είχε ο Ρουσσώ για τον λαό, προς κάποια καθολική επικύρωση της έννοιας αυτής, αλλά μ' αποτέλεσμα, κάτι το οποίο ήδη είχε προβλεφθεί από την πρακτική των Ιακωβίνων: 'η χώρα ενός ελεύθερου λαού είναι ανοιχτή σ' όλους τους ανθρώπους της γης' κι ο μόνος 'νόμιμος κυρίαρχος (sovereign) της γης είναι η ανθρώπινη φυλή ... Το συμφέρον, η βούληση του λαού, είναι όλης της ανθρωπότητας.'⁸⁵

9. Όμως, η λαϊκή βούληση δεν είναι κάτι το απόλυτο. Η διαδικασία της 'σκέψης, που μεταφέρεται στην ύπαρξη,' δεν μπορεί να γίνεται κατανοητή με μια κυριολεκτικά Φιχτεανή ή Χεγκελιανή έννοια. Η απολυτικοποίηση της βούλησης ισοδυναμεί επίσης και με την 'απο-βουλευτικοποίησή' της. Ο αυτο-προσδιορισμός λειτουργεί μέσα στους περιορισμούς της αντίστοιχης κατάστασης κι η απελευθέρωση της ελεύθερης βούλησης αποτελεί μια σχετική και σχεσιακή διαδικασία.⁸⁶ Η μετακίνηση σ' αυτό το πλαίσιο από τη σκέψη στην ύπαρξη ταυτίζεται, όλο κι όλο, με τον προσδιορισμό, βήμα προς βήμα,

⁸² Hegel, *Elements of the Philosophy of Philosophy of Right*, μετάφρ. H.B. Nisbet, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, §4A, §28, με τροποποίηση της Αγγλικής μετάφρασης.

⁸³ Marx και Engels, *The German Ideology* 1A, www.marxists.org/archive/marx/works/1845/germanideology/ch01a.htm#a3. Δείτε επίσης Marx, *Capital*, Τόμος I, σελ. 739.

⁸⁴ Brian A. Dominick, 'An Introduction to Dual Power Strategy,' 1998, <http://sandiego.indymedia.org/en/2002/09/2403.shtml>. Δείτε επίσης Alberto Toscano, 'Dual Power Revisited,' *Soft Targets*, τομ. 2, αρ. 1, 2007, www.softtargetsjournal.com/v21/alberto_toscano.php.

⁸⁵ Saint-Just, *Œuvres*, σελ. 551. Επίσης Robespierre, *Œuvres*, IX, σελ. 469 καθώς και VII, σελ. 268.

⁸⁶ Badiou, 'La Volonté,' 13 Μαρτίου 2003.

των συνεπειών της λαϊκής βούλησης. Η συμμετοχή στη διαδικασία, που ισχυροποιεί τις συλλογικές δυνατότητες, είναι μια διαδικασία πρακτική και πολιτική, παρά οντολογική. Καθορίζει τι μπορούν οι άνθρωποι να επιλέξουν να κάνουν, όχι τι είναι.

10. Ακολουθεί μια τελευταία συνέπεια της επιμονής αυτής στην πρωτοκαθεδρία της πολιτικής βούλησης: η εθελούσια υποτέλεια, απ' αυτή την άποψη, είναι πιο επιζήμια από την εξωτερική κυριαρχία. Αν η βούληση 'μπορεί να προσδιορισθεί από την πρώτη στιγμή,' τότε οι πιο μεγαλεπήβολες μορφές της καταπίεσης περιλαμβάνουν και τη συμπαιγνία των καταπιεσμένων. Αυτό είναι ένα σημείο, που το είχε προβλέψει ο Ετιέν Λα Μποετί, και μετά ριζοσπαστικοποιήθηκε με διαφορετικούς τρόπους από τους ΝτυΜπουά, Φανόν κι Αριστίντε (αλλά επίσης κι από τους Φουκώ, Ντελέζ και Ζίζεκ): στο τέλος, είναι ο λαός, αυτός που ισχυροποιεί τους καταπιεστές του, οι οποίοι μπορούν να τον βλάψουν 'μόνο στο βαθμό που [ο λαός] είναι πρόθυμος να τους ανεχθεί.'⁸⁷

Δεν θα ήταν δύσκολο να γραφεί η ιστορία του εικοστού αιώνα, μ' ένα τέτοιο τρόπο, φυσικά, που να έδειχνε την προφανή ματαιοπονία της πολιτικής βούλησης. Η αποτυχία του Γερμανικού κομμουνισμού στα 1920, η αποτυχία του 'Σοβιετικού ανθρώπου' στα 1930, η αποτυχία των αντι-αποικιοκρατικών απελευθερωτικών κινημάτων στα 1950 και 1960, η αποτυχία του Μαοϊσμού, η αποτυχία του 1968, η αποτυχία των αντι-πολεμικών διαδηλώσεων και των διαδηλώσεων εναντίον της παγκοσμιοποίησης –όλες αυτές οι φαινομενικές αποτυχίες θα μπορούσαν να αναδείξουν ένα και το ίδιο βασικό σημείο: τη διάχυτη, συστημική κι, επομένως, ανυπέρβλητη φύση του σύγχρονου καπιταλισμού και των μορφών της κρατικής και της πειθαρχικής εξουσίας, που το συνοδεύουν.

Μια τέτοια διαστρεβλωμένη ιστορία, κατά τη γνώμη μου, θα ισοδυναμούσε λίγο-πολύ με κάποια ορθολογικοποίηση των ηττών, που υφισταθήκαμε στο τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα. Από το τέλος της δεκαετίας 1940, η Μπωβουάρ ήδη θρηνολογούσε για την τάση μας να 'νομίζουμε ότι δεν είμαστε οι κυρίαρχοι της μοίρας μας, ότι δεν ελπίζουμε πλέον να συμβάλλουμε στο πλάσιμο της ιστορίας, ότι έχουμε παραιτηθεί απ' αυτή τη συμβολή μας κι ότι έχουμε υποταχθεί στη μοίρα μας.'⁸⁸ Από το τέλος της δεκαετίας 1970, ένα τέτοιο παράπονο, επαναξιολογημένο όμως τώρα σαν κάποιο πανηγύρι, είχε γίνει το υλικό μιας όλο κι ευρύτερης ομοφωνίας. Η ομοφωνία αυτή τώρα είναι κυρίαρχη, και στην πολιτική και την φιλοσοφία, για περισσότερα από τριάντα καταστροφικά χρόνια. Είναι καιρός πια να την αφήσουμε πίσω μας.

⁸⁷ Étienne La Boétie, *The Discourse of Voluntary Servitude*, μετάφρ. Harry Kurz, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1942, www.constitution.org/la_boetie/serv_vol.htm, με τροποποίηση της Αγγλικής μετάφρασης.

⁸⁸ Beauvoir, *Ethics of Ambiguity*, σελ. 139.